

Ehkäisevää huumetyötä
**nuorten työpajoilla kehittävän hankkeen
ohjausryhmän muistio**

SOSIAALI- JA TERVEYSMINISTERIÖ

Helsinki 2003

KUVAILULEHTI

Julkaisija Sosiaali- ja terveysministeriö		Julkaisun päivämäärä 20.2.2003	
Tekijät (toimielimestä: toimielimen nimi, puheenjohtaja, sihteeri) Ehkäisevää huumetyötä nuorten työpajoilla kehittävän hankkeen ohjausryhmä Puheenjohtaja: Olli Saarela Sihteeri: Sami Kinnunen		Julkaisun laji Työryhmämuistio	
		Toimeksiantaja Sosiaali- ja terveysministeriö	
		Toimielimen asettamispäivä 22.4.2002	
Julkaisun nimi (myös ruotsinkielinen) Ehkäisevää huumetyötä nuorten työpajoilla kehittävän hankkeen ohjausryhmän muistio (Promemoria av styrningsgruppen för projektet för att utveckla narkotikaarbetet inom verkstadsverksamheten för unga)			
Julkaisun osat			
Tiivistelmä Vuonna 2002 toteutettiin hanke, jonka tavoitteena oli kehittää nuorten työpajoilla tehtävää huumetyötä, erityisesti parantaa työpajatoiminnan valmiuksia käsitellä huumeasioita sekä tehdä esityksiä ja suosituksia nuorten huumeaineiden käytön ja niiden aiheuttamien haittojen vähentämiseksi. Sosiaali- ja terveysministeriö asetti 22.4.2002 hankkeelle ohjausryhmän, jonka tehtävänä oli: (1) valmistaa nuorten työpajoille tarkoitettu huumetyön ohjeistus, (2) arvioida työpajojen ohjaajien huumeisiin liittyvää koulutusta ja tehdä ehdotukset sen kehittamisestä sekä (3) koota yhteen nuorten työpajoilla hyviksi havaittuja käytäntöjä ehkäisevässä huumetyössä. Ohjausryhmän tuli saada työnsä valmiiksi vuoden 2002 loppuun mennessä. Ohjausryhmä pitää tärkeänä, että työpajojen huumetyön kehittäminen perustuu (1) normaaliusperiaatteeseen; pajat pidetään avoimena oppimisympäristöinä (2), yhteisölliseen ja osallistavaan pedagogiaan; pajuoret otetaan mukaan pajayhteisön toiminnan suunnitteluun, toteuttamiseen ja arviointiin sekä (3) kykyyn vastata huumeiden käyttökulttuurien moni-ilmeisyyteen muokkaamalla pajatoimintaa nuorten erilaiset huumeiden ja muiden päihteiden huomioon ottaen. Työpajojen huumetyön kehittämisen tavoitteena on aikaansaada yhteisesti hyväksytyt, pajakohtaiset pelisäännöt. Tätä tukemaan käynnistetään vuonna 2003 valtakunnallinen kehittämishanke, johon sisältyy mm. työpajojen huumetyön asiantuntijaryhmän koulutus. Ohjausryhmän arvioinnin mukaan starttivaihe työpajatoiminnassa on osoittautunut tehokkaaksi toimin-tamalliksi nuorten syrjäytymisen syvenemisen katkaisukeinona, huumeiden käytön ehkäisymenetelmänä sekä nuoren yhteiskuntaan kiinnittymisen apuvälineenä. Ohjauryhmä ehdottaa starttivaihetoinnin laajentamista osaksi jokaisen työpajan toimintaa joko tuottamalla palveluita itse tai luomalla kaikille työpajoille mahdollisuus käyttää starttivaiheen palveluja.			
Avainsanat: (asiasanat) huumetyö, päihteet, ennaltaehkäisy, haittojen vähentäminen, nuorten työpajat, nuoret			
Muut tiedot www.stm.vn.fi			
Sarjan nimi ja numero Sosiaali- ja terveysministeriön työryhmämuistioita 2003:5		ISSN 1237-0606	ISBN 952-00-1294-X
Kokonaissivumäärä 55	Kieli Suomi	Hinta 14,80 €	Luottamuksellisuus Julkinen
Jakaja STM:n julkaisumyynti, PL 535, 33101 Tampere puh. 03-260 8158 ja 03-260 8535 03-260 8150 fax 03-260 8150, sähköposti: julkaisumyynti@stm.vn.fi		Kustantaja Sosiaali- ja terveysministeriö	

PRESENTATIONSBLAD

Utgivare Social- och hälsovårdsministeriet		Utgivningsdatum 20.2.2003	
Författare (uppgifter om organet: namn, ordförande, sekreterare) Styrningsgruppen för projektet för att utveckla narkotikaarbetet inom verkstadsverksamheten för unga Ordförande: Olli Saarela Sekreterare: Sami Kinnunen		Typ av publikation Promemoria Uppdragsgivare Social- och hälsovårdsministeriet Datum för tillsättandet av organet 22.4.2002	
Publikation (även den finska titeln) Promemoria av styrningsgruppen för projektet för att utveckla narkotikaarbetet inom verkstadsverksamheten för unga (Ehkäisevää huumeityötä nuorten työpajoilla kehittävän hankkeen ohjausryhmän muistio)			
Publikationens delar			
Referat <p>År 2002 genomfördes ett projekt med syfte att utveckla narkotikaarbetet inom verkstadsverksamheten för unga, att förbättra särskilt verkstädernas beredskap att hantera narkotikafrågor och att lägga fram förslag och rekommendationer för att minska narkotikabruket bland unga samt olägenheter i samband med detta. Social- och hälsovårdsministeriet tillsatte 22.4.2002 en styrningsgrupp för projektet med uppgift att (1) utarbeta anvisningar om narkotikaarbetet vid ungdomsverkstäderna, (2) bedöma utbildningen i anslutning till narkotika för verkstädernas ledare och lägga fram förslag till hur utbildningen borde utvecklas samt (3) sammanställa den beprövade praxisen inom det förebyggande narkotikaarbetet vid verkstäderna. Styrningsgruppen skulle ha sitt arbete klart före utgången av år 2002.</p> <p>Styrningsgruppen anser det viktigt att utvecklandet av narkotikaarbetet vid ungdomsverkstäderna grundar sig på (1) normalitetsprincipen; verkstäderna är öppna inlärningsmiljöer (2) gemenskapens och deltagandets pedagogik; de unga tas med i planeringen, genomförandet och bedömningen av verkstadens verksamhet samt (3) förmågan att svara mot den mångfasetterade narkotikakulturen genom att forma verkstadsverksamheten så att den beaktar de ungas olika vanor vad gäller narkotika och andra rusmedel.</p> <p>Syftet med att utveckla narkotikaarbetet vid ungdomsverkstäderna är att åstadkomma gemensamt godkända, verkstadsvisa spelregler. Som stöd för detta startas år 2003 ett riksomfattande utvecklingsprojekt där det bland annat ingår utbildning för verkstädernas sakkunniggrupp i narkotikaarbete.</p> <p>Enligt styrningsgruppens bedömning har startskedet inom verkstadsverksamheten visat sig vara effektivt då det gäller att bryta en ond cirkel av utslagning bland unga, förebygga narkotikabruk och få de unga att bli en del av samhället. Styrningsgruppen föreslår att verksamheten i startskedet utvidgas till en del av varje verkstads verksamhet så att verkstäderna antingen producera servicen själv eller har möjlighet att använda startskedets service som är producerade på annat håll.</p>			
Nyckelord narkotikaarbetet, rusmedel, prevention, verkstäder för unga, ungdomar			
Övriga uppgifter www.stm.vn.fi			
Seriens namn och nummer Social- och hälsovårdsministeriets promemorio 2003:5		ISSN 1237-0606	ISBN 952-00-1294-X
Sidoantal 55	Språk Finska	Pris 14,80 €	Sekretessgrad Offentlig
Distribution Social- och hälsovårdsministeriets publikationsförsäljning, PB 536, 33101 Tammerfors, tfn 03-260 8158 och 03-260 8535, fax 03-260 8150, e-post: julkaisumyynti@stm.vn.fi		Förlag Social- och hälsovårdsministeriet	

DOCUMENTATION PAGE

Publisher Ministry of Social Affairs and Health		Date 20 February 2003	
Authors Steering group for a project developing work against drugs in youth workshops Chairman: Olli Saarela Secretary: Sami Kinnunen		Type of publication Working Group Memorandum	
		Commissioned by Ministry of Social Affairs and Health	
		Date of appointing the organ 22 April 2002	
Title of publication Memorandum of steering group for a project developing work against drugs in youth workshops			
Parts of publication			
Summary <p>A project was carried out in 2002 to develop the work against drugs at youth workshops, in particular with a view to improving the workshops' capacity to deal with drug issues and preparing proposals and recommendations for reducing drug use among young people and drug-related harm. The Ministry of Social Affairs and Health set up a steering group for the project on 22 April 2002, assigning it to (1) prepare guidelines for the work against drugs at youth workshops, (2) assess the education of work-shop instructors related to drugs and put forward proposals for developing it, and (3) compile good practices in drug prevention work at youth workshops. The steering group should complete its work by the end of 2002.</p> <p>The steering group considers it important that the development of the work against drugs at the work-shops is based on (1) the principle of normality; workshops are open learning environments, (2) community-based and participatory pedagogy; young people take part in the planning, realisation and evaluation of the activities of the workshop, and (3) a capacity to address the multifarious drug use cultures by adjusting the workshop activities so as to take account of the various types of drug and other substance use among young people.</p> <p>The objective in developing the workshops' work against drugs is to bring about workshop-specific rules of the game that are accepted jointly. In support of this, a nation-wide development project will be launched in 2003, including e.g. training for a group of experts in the anti-drug work of the work-shops.</p> <p>According to the assessment of the steering group the start phase in workshop activities has proved an effective method in halting the further deepening of exclusion among young people, in preventing drug use and in helping young people to regain or find a foothold in society. The steering group proposes that the start phase activity should be extended so as to be a part of every workshop's activities by providing every workshop an opportunity to use start phase services produced elsewhere.</p>			
Key words Work against drugs, drugs, prevention, youth workshops, youth			
Other information www.stm.fi			
Title and number of series Working Group Memorandum of the Ministry of Social Affairs and Health 2003:5		ISSN 1237-0606	ISBN 952-00-1294-X
Number of pages 55	Language Finnish	Price 14.80 €	Publicity Public
Distributor/Orders Ministry of Social Affairs and Health, Publications Sale, P.O. Box 536, 33101 Tampere, Finland, Tel. +358 3 260 8535 or +358 3 260 8158, fax +358 3 260 8150, e-mail julkaisumyynti@stm.vn.fi		Financier Ministry of Social Affairs and Health Finland	

Sosiaali- ja terveysministeriölle

Vuonna 2002 toteutettiin hanke, jonka tavoitteena oli kehittää nuorten työpajoilla tehtävää huumetyötä, erityisesti parantaa työpajatoiminnan valmiuksia käsitellä huumeasioita sekä tehdä esityksiä ja suosituksia nuorten huumausaineiden käytön ja niiden aiheuttamien haittojen vähentämiseksi.

Sosiaali- ja terveysministeriö asetti 22.4.2002 hankkeelle ohjausryhmän¹, jonka tehtävänä oli:

1. valmistaa nuorten työpajoille tarkoitettu huumetyön ohjeistus,
2. arvioida työpajojen ohjaajien huumeisiin liittyvää koulutusta ja tehdä ehdotukset sen kehittämiseksi sekä
3. koota yhteen nuorten työpajoilla hyviksi havaittuja käytäntöjä ehkäisevässä huumetyössä.

Ohjausryhmä on toimeksiantonsa mukaisesti ottanut huomioon työssään kuntouttavan työtoiminnan vaikutukset nuorten työpajojen huumetyöhön. Ohjausryhmän tuli saada työnsä valmiiksi vuoden 2002 loppuun mennessä.

Ohjausryhmän kokoonpano:

Puheenjohtaja:

Olli **Saarela**, neuvotteleva virkamies, opetusministeriö

Varapuheenjohtaja:

Tapani **Sarvanti**, neuvotteleva virkamies, sosiaali- ja terveysministeriö

Jäsenet:

Immo **Parviainen**, ylitarkastaja, opetusministeriö

Leena **Warsell**, kehittämisspäälikkö, Sosiaali- ja terveysalan tutkimus- ja kehittämiskeskus

Kaija **Miettinen**, opetusneuvos, Opetushallitus

Saila **Aho-Mantila**, toiminnanjohtaja, Valtakunnallinen työpajayhdistys ry

Lasse **Siurala**, nuorisotoimen johtaja, Helsingin kaupunki

Sari **Jansson**, projektipäälikkö, Kaarinan nuoret pajamestarit ry.

Ulla-Maija **Takkunen**, projektikoordinaattori, Kytöpalo-projekti

Harri **Halttunen**, toimitusjohtaja, Työvalmennussäätiö Tekevä

Markku **Soikkeli** Sosiaali- ja terveysalan tutkimus- ja kehittämiskeskuksesta on toiminut ohjausryhmän kutsumana asiantuntijana. Essi **Vahala** on toiminut ohjausryhmässä Sari **Janssonin** sijaisena 5.8.2002 lähtien. Saila Aho-Mantilan sijaisena ohjausryhmän kokouksissa on ollut Janne **Marniemi** Valtakunnallinen työpajayhdistys ry:stä. Harri Halttusen sijaisena on ollut Jouko **Lehtimäki** Työvalmennussäätiö Tekevästä.

Ohjausryhmän sihteerinä on toiminut projektisihteerinä Sami **Kinnunen** sosiaali- ja terveysministeriöstä.

¹ Sosiaali- ja terveysministeriön asettamispäätös (STM 061: 00/2002)

Saatuaan työnsä valmiiksi ohjausryhmä jättää muistionsa sosiaali- ja terveysministeriölle

Olli Saarela

Tapani Sarvanti

Immo Parviainen

Leena Warsell

Kaija Miettinen

Saila Aho-Mantila

Lasse Siurala

Sari Jansson

Ulla-Maija Takkunen

Harri Halttunen

Sami Kinnunen

SISÄLLYS:

1	Johdanto	15
2	Ehkäisevä päihdetyö	15
3	Nuorten työpajat	17
3.1	Työpajatoiminnan taustaa ja nykytilannetta	17
3.2	Työpajatoiminnan tarkoitus	18
3.3	Työpajatoiminnan rahoitus ja hallinto	19
3.4	Työpajan asiakkuus	20
3.4.1	Työvoimapolitiittiset toimenpiteet	20
3.4.2	Perus- ja ammattikoulutus	22
3.4.3	Sosiaalityö	24
3.4.4	Kuntouttava työtoiminta	24
3.4.5	Maahanmuuttajien kotouttaminen	25
3.4.6	Nuorisotyö	25
3.4.7	Muut	26
3.5	Pajojen nuoret	28
3.6	Pajojen henkilöstö	29
4	Työpaja ja päihitteet	30
4.1	Työpajanuori ja päihitteet	30
4.2	Työpajaohjaus ja päihitteet	32
4.2.1	Ehkäisevän päihdetyön periaatteista, menetelmistä ja vaikuttavuudesta	32
4.2.2	Työpajatoiminnan paikka ja merkitys ehkäisevässä päihdetyössä	33
4.2.3	Työpajaspesifi ohjaus: primaariehkäisyä yhteisöllisellä tasolla	33
4.2.4	Sekundaari- ja tertiaariehkäisyä kohdennetuille ryhmille	34
5	Pajojen huumetyön järjestäminen ja ehdotukset	35
5.1	Lähtökohdat	35
5.1.1	Normaaliusperiaate	35
5.1.2	Yhteisöllinen ja osallistava pedagogia	35
5.1.3	Huumeiden käyttökulttuurien moni-ilmeisyyteen vastaaminen	36
5.1.4	Ehdotus	36
5.2	Huumetyötä koskeva osaaminen	36
5.2.1	Nykytilanne ja kehittämistarve	36
5.2.2	Ehdotus	37
5.3	Starttivaihe työpajatyöskentelyssä	37
5.3.1	Lähtökohdat	37
5.3.2	Starttivaiheen toimintaa määrittävät periaatteet ja työmenetelmät	38
5.3.3	Yhteistyö muiden toimijoiden kanssa	39
5.3.4	Starttivaiheen ohjaajalle asettamat vaatimukset	39
5.3.5	Ehdotus	40

LIITTEET

LIITE 1	Työpajoja koskeva huumeisiin liittyvä lainsäädäntö	43
LIITE 2	Työpajojen huumetyön käytäntöjä	51

1 Johdanto

Valtioneuvoston periaatepäätöksessä huumausainepolitiikan tehostamiseksi 5.10.2000 edellytettiin, että nuorten työpajojen ja kuntien nuorisotoimen kanssa käynnistetään ennaltaehkäisevää huumetyötä ja lisätään toimia nuorten syrjäytymisen ehkäisemiseksi. Ennaltaehkäisevä huumetyö on laajentanut nuorten työpajojen tehtäviä, mikä on vaatinut työpajatoiminnan sisällölliseen kehittämiseen tarkoitettujen resurssien lisäämistä. Valtion vuoden 2002 talousarviossa nuorten työpajatoiminnan kehittämiseen ja ennaltaehkäisevään huumetyöhön myönnettiin kaikkiaan 1 648 000 euroa.

Nuorten työpajatoiminta on useiden hallinnonalojen yhteistä toimintaa. Opetusministeriöllä on päävastuu pajatoiminnasta ja sen kehittämisestä. Työministeriöllä on merkittävä osuus toiminnan järjestämisestä. Valtakunnallisesti huumausaineiden käytön ehkäisyä ja vähentämistä, huumausainelainsäädäntöä sekä huumeisiin liittyviä sosiaali- ja terveyspalveluja koskevat asiat kuuluvat sosiaali- ja terveysministeriön hallinnonalalle.

2 Ehkäisevä päihdetyö

Ehkäisevän päihdetyön käsite muotoutui alun perin alkoholipolitiikan ja raittiustyön perusteella, mutta on myöhemmin saanut vaikutteita niin kansanterveysajattelusta kuin huumepolitiikasta ja -työstä. Ehkäisevä päihdetyö on osa ehkäisevää sosiaali- ja terveyspolitiikkaa. Ehkäisevä päihdetyö määritellään toiminnaksi, jolla ehkäistään ja vähennetään päihteiden käyttöä vaikuttamalla:

- päihteiden saatavuuteen,
- päihteitä koskeviin tietoihin ja asenteisiin,
- päihteiden käyttötapoihin sekä
- päihteiden ongelmakäyttöä synnyttäviin olosuhteisiin ja
- sitä tukevaan kulttuuriin.²

Nuorten huumeidenkäytön ehkäisytoimikunnan suositukset antavat kuvan siitä, mitä kaikkea käsitteen alle kuuluu: tukea kotiin, kouluun ja nuorten vapaa-aikaan, varhaista puuttumista oireisiin ja ongelmiin sekä käytöstä syntyvien haittojen vähentämistä. Keinoja ovat muun muassa nuorten oman toiminnan kannustaminen kotona, koulussa ja vapaa-aikana, työntekijöiden kouluttaminen ja riittävien matalan kynnyksen palvelujen tarjoaminen huumeita käyttäville. Toimien tulee olla erilaisia eri nuorisoryhmille.

² Nuorten huumeiden käytön ehkäisytoimikunnan mietintö, 2000.

Ehkäisevän päihdetyön tärkein toteutustapa on paikallinen, moniammatillinen ja poikkihallinnollinen verkostoyhteistyö. Mukana siinä ovat kaikki kunnan keskeiset toimijat sekä yhä useammin myös järjestöt.

Voimassa olevaan sosiaali- ja terveydenhuollon tavoite- ja toimintaohjelmaan 2000 - 2003 (TATO) sisältyy tavoitteita kunnille sekä toimenpidesuosituksia, joilla valtio tukee kuntia tavoitteiden saavuttamisessa. Ehkäisevän päihdetyön arvostusta ja osaamista kunnissa on haluttu vahvistaa suosittamalla kuntia nimeämään *ehkäisevän päihdetyön alueellinen vastuuhenkilö*³. Kuntien tulisi huolehtia näiden henkilöiden riittävästä täydennyskoulutuksesta ja sosiaali- ja terveysministeriö tukee tähän liittyviä hankkeita. Ehkäisevän päihdetyön alueellisesta vastuuhenkilöstä on vakiintunut käyttöön nimitys *ehkäisevän päihdetyön yhdyshenkilö*.

Päihteiden käytön ehkäisyn voi jakaa tarjonnan ja kysynnän vähentämiseen. Jakoa on viime aikoina täydennetty haittojen vähentämisellä. Alkoholista ja tupakasta puhuttaessa tarjonnan vähentäminen merkitsee ikärajojen ja muiden rajoittavien säännösten valvontaa ja omavalvontaa sekä vapaaehtoisia sopimuksia ja käytäntöjä, joiden avulla näiden päihteiden saatavuutta etenkin nuorten elinympäristöissä halutaan rajoittaa. Huumausaineiden tarjonnan rajoittaminen on huumekaupan paljastamista ja kitkemistä. Siihen kuuluu myös korvaavien viljely- ja työmahdollisuuksien luominen huumekasvien viljelijöille.

Kysynnän vähentämistoimiin luetaan kaikki ihmisten päihdekäyttäytymiseen vaikuttaminen ennaltaehkäisystä sekä sosiaalipoliittisista ja rakenteellisista toimista uhanalaisten ryhmien ja yksilöiden tukemiseen ja päihderiippuvaisten hoitoon asti. Ehkäisevän päihdetyön määritelmä siis käsittää sekä kaikki päihteet että kaikki päihdeongelmien ehkäisemisen ja hoitamisen tasot, eikä vain ennaltaehkäisyä.

Haittojen vähentämisellä tarkoitetaan erilaisia toimia, joita eri maissa on alettu toteuttaa edellisten lisäksi. Näillä toimilla yritetään erikseen auttaa välttämään tai vähentämään riskejä ja haittoja, joita käyttö saattaa aiheuttaa ihmiselle itselleen tai muille. Tyypillisiä haittojen vähentämistoimia eri puolilla Eurooppaa ovat esimerkiksi ekstaasi-pillerien puhtauden testaus, käyttötapoihin liittyvä neuvonta ja käytettyjen huumeneulojen vaihto puhtaisiin sekä ylläpitohoito, jolta ei odoteta ainakaan sillä kertaa parantavaa vaikutusta, vaan ainoastaan asiakkaan elämäntilanteen helpottamista.

Haittojen vähentämistoimia suositetaan EU:n ja YK:n tuoreissa asiakirjoissa osaksi huumausaineiden kysynnän vähentämistä⁴. Suomessa haittojen vähentämistoimien katsotaan kuuluvan niin päihdehuollon kuin sosiaali- ja terveydenhuollonkin etiikkaan ja lainsäädäntöön, eikä niiden siksi nähdä olevan ristiriidassa huumausainepolitiikkamme rajoittavan peruslinjan kanssa.

Ehkäisevän päihdetyön kokonaisuutta on perinteisesti kuvattu kolmijaolla primaari-, sekundaari- ja tertiääritason ehkäisyyn. *Primaari-* eli yleisen ehkäisyn tavoitteena on ehkäistä päihteiden käytön aloittaminen. Se kohdentuu laajoihin väestöryhmiin, joilla ei juurikaan ole kokemuksia päihteistä. *Sekundaari-* eli riskiryhmäehkäisyn tavoitteena on ehkäistä päihteiden käytön aloittaminen tietyssä ryhmässä tai tukea ajoittaisen tai ei

³ Sosiaali- ja terveydenhuollon tavoite- ja toimintaohjelma 2000-2003, toimenpidesuositus nro 23.

⁴ Ks. Komission tiedoksianto huumausaineiden torjuntaa koskevasta Euroopan unionin toimintaohjelmasta, 1999 ja YK:n julistus huumausaineiden kysynnän vähentämistä ohjaavista periaatteista, 1998.

vielä ongelmaksi tai riippuvuudeksi kehittyneen käytön lopettamisessa, vähentää käyttöä tai siihen liittyviä riskejä. Tämä ehkäisy kohdistuu siis yksilöihin ja ryhmiin, joilla on jo kokemuksia päihteistä ja käyttöön liittyy riskitekijöitä. *Tertiääri-* eli korjaavan ehkäisyn tavoitteena on pysäyttää tilanteen paheneminen ja vähentää käytöstä syntyneitä riskejä ja haittoja. Kohderyhmänä ovat erityisesti päihteiden ongelmakäyttäjät, toimenpiteet ovat lähinnä hoitoa ja kuntoutusta.

Työpajatoiminta itsessään sijoittuu tässä kaaviossa arvokkaaksi primaariehkäisyn keinoksi parantamalla monin tavoin nuorten asiakkaidensa elämänlaatua ja selviytymismahdollisuuksia. Sekundariehkäisyn piirteitä siihen tulee niiltä osin kuin toiminta tavoittaa riskiryhmään kuuluvia nuoria. Tertiaariehkäisyn keinoista työpajoilta edellytetään päihteiden ongelmakäytön tunnistamista, puheeksi ottamista, lojaalia ja kannustavaa suhtautumista nuoriin, joilla on ongelmia sekä kykyä ohjata asiakas tarvittaessa hoitopalvelujen piiriin ja osallistua omilla keinoillaan ongelmakäyttäjän elämän tukemiseen.

3 Nuorten työpajat

3.1 Työpajatoiminnan taustaa ja nykytilannetta

Työpajatoiminta on tullut suomalaiseen yhteiskuntaan noin viidentoista vuoden aikana. 1990-luvulla siitä on muodostunut keskeinen suomalaisen työvoimapolitiikan nuoriin suunnattu toimi. Pajatoiminta tukee nuorten ammatillisia valmiuksia rakentamalla siltaa koulutuksen ja työelämän välille. Työpaja on yhtäältä ammatin hahmottamisen väline ja toisaalta paja luo sosiaalista, "terapeuttista tilaa", yksilön kasvun mahdollistavaa toimintaa⁵. Sosiaalisten taitojen opettelu ja itsenäistymisen hahmottaminen ovat pajojen tavoitteita konkreettisten tuotantotavoitteiden lisäksi. Pajoja pidetään myös nuorisotyön ja muun yhteiskunnan osana, esimerkiksi ammattikoulutuksen keskeyttäneille⁶.

Ensimmäisen työpajan perusti Helsingin kaupungin nuorisoasiainkeskus vuonna 1983. Alkuvaiheessa pajoja perustettiin lähinnä syrjäytymisvaarassa oleville ammattikoulutamatommille, työttömille nuorille. Pajatoiminta oli tuolloin työllistämistä määrääjäksi, useimmiten puoleksi vuodeksi. 1980-luvun täystyöllisyyden vaihduttua lamaksi nuorten työttömien määrä nousi 1990-luvun puolella välissä 100 000:een. Työttömyysaste alle 25-vuotiaiden kohdalla oli tuolloin 40 %. Kaksi kolmasosaa työttömistä oli saanut ammatillisen koulutuksen. Jäljellejäänyt kolmannes koostui pelkän lukion tai peruskoulun suorittaneista.⁷

1990-luvun laman ja nuorisotyöttömyyden johdosta työpajojen tarve kasvoi ja niitä perustettiin kasvavalla vauhdilla. 1990-luvun puolivälissä pajoja oli n. 200 ja niillä työskenteli n. 4 000 alle 25-vuotiaasta nuorta⁸. Pajoista haettiin lääkettä kasvavaan nuorisotyöttömyyteen ja niistä tuli keskeinen nuoriin kohdistettavan työvoimapolitiikan väli-

⁵ Ks. esim. Paakkunainen 1995, s. 111 ja Virtanen 1998, s. 5-6.

⁶ Virtanen 1998 s. 26.

⁷ Laakso 2001, s. 2.

⁸ Laakso 2001, s. 2.

ne. Työpajat tarjosivat koulutusta, työkokemusta ja työharjoittelumahdollisuuksia työttömille nuorille, joista osalla oli ammatillinen koulutus, osalla pelkkä peruskoulutus ja merkkejä syrjäytymisestä. ESR-tavoite-3- ohjelman tavoitteena oli kaudella (1995–1999) korvata asteittain perinteiset työpajat uudentyypeillä, aktiivisesti nuorten tulevaisuuteen vaikuttavilla pajoilla⁹.

Nuorisotyöttömyys on 1990-luvun lamavuosien jälkeen helpottunut ja myöhemmin vakiintunut 33 000 – 39 000:n välille. Vuoden 1998 keväällä nuoria työttömiä oli 42 000, vuoden 1999 lopussa 44 000, vuoden 2000 lopussa 38 000 ja vuoden 2001 lopussa 37 900. Työpajatoiminnan tehtävänä on tukea nuoria, joilla on hankaluuksia koulutus- tai työpaikan saannissa.

Työvoimatoimistoissa työttöminä työnhakijoina olevista nuorista on edelleen huomattava osa pelkästään peruskoulun päästötodistuksen tai ylioppilastutkinnon varassa. Maaliskuussa 2002 työvoimatoimistojen 34 200 työttömästä nuoresta 40 % oli vailla ammatillista koulutusta. Lähes 30 %:lla työttömistä nuorista oli pelkkä peruskoulu koulutuspohjana ja vastaavasti pelkkä ylioppilastutkinto oli runsaalla 10 %:lla. Vaikeasti työllistyviä nuoria on arvioitu olevan noin 10 000. Nuoria pitkäaikaistyöttömiä ja sosiaalitoimen toimeentulotukea hakevia arvioidaan olevan 3 % ikäluokasta.

Työpajoja on tällä hetkellä noin 220. Yhdellä työpajalla voi olla useita toiminnaltaan ja sijainniltaan erilaisia yksiköitä ja osastoja. Työpajoilla on vuosittain 7 000–8 000 nuorta (alle 25-vuotiaita) erilaisten toimenpiteiden piirissä. Nuorten lisäksi työpajoissa on yli 25-vuotiaita (3 000–4 000)¹⁰.

Työpajatoiminnan kattavuuden tavoitteena on ollut saada työpaja jokaiselle työssäkäyntialueelle. Pajoilla työskentelee vuosittain kaikkiaan noin 10 000 asiakasta, joista pieni osa on vanhempia työttömiä. Pajoista on tullut merkittävä kunnallinen palvelujärjestelmä koulutuksen ja työelämän välimaastoon, sillä lähes joka toisessa Suomen kunnassa on työpaja.

3.2 Työpajatoiminnan tarkoitus

Nuorten työpajatoiminnan keskeisinä tavoitteina on parantaa yhtäältä nuoren elämänhallintaa sekä toisaalta mahdollisuuksia työmarkkinoilla tai edesauttaa opiskelupaikan saamisessa. Työpaja on yhteisöllinen väline, jolla kyetään tehokkaasti ehkäisemään nuorten syrjäytymistä ja vahvistamaan heitä sosiaalisesti¹¹.

Työpajan tehtävänä on tarjota nuorille mahdollisuus tutustua yleensä puolen vuoden ajan heitä kiinnostavaan ammattiin ja kannustaa erityisesti pitkään työttömänä olleita tai syrjäytymisvaarassa olevia nuoria kouluttautumaan ammattiin tai yrittäjäksi. Pajatoi-

⁹ Euroopan sosiaalirahaston tavoite 3 –ohjelma (1995).

¹⁰ Valtakunnallinen työpajayhdistys ry:n kysely 2002.

¹¹ Toimenpideohjelma nuorten osallisuuden edistämiseksi, s. 14–15. Nuorten osallisuutta edistävän yhteistyöhankkeen työryhmän 3 muistio, s. 19.

minnan tavoitteena on parantaa nuorten elämänhallintaa sekä tukea ja vahvistaa nuorten valmiuksia löytää opiskelu- tai työpaikka¹².

Valtioneuvoston periaatepäätöksessä huumausainepolitiikan tehostamiseksi 5.10.2000 edellytettiin, että nuorten työpajojen ja kuntien nuorisotoimen kanssa käynnistetään ennaltaehkäisevää huumetyötä ja lisätään toimia nuorten syrjäytymisen ehkäisemiseksi¹³. Yhteistyöhön ovat osallistuneet myös valtakunnalliset nuorisokeskukset, jotka järjestävät aktivointi- ja kuntoutuskursseja nuorille. Toimintaan osoitettiin vuoden 2001 talousarviossa ns. veikkauksen säästövaroista kaksi miljoonaa markkaa. Valtion vuoden 2002 talousarviossa nuorten työpajatoiminnan kehittämiseen ja ennaltaehkäisevään huume-työhön myönnettiin kaikkiaan 1 648 000 euroa¹⁴.

3.3 Työpajatoiminnan rahoitus ja hallinto

Työpajatoiminnan rahoituksesta vastaavat pääasiassa kunnat, opetusministeriö ja työministeriö. Työvoimahallinnon osuus pajatoiminnan kokonaisrahoituksesta on noin 40%, joka koostuu työllistämis- ja työharjoittelutuista sekä työvoimapolitiittisista koulutusostoista. Kuntien osuus rahoituksesta (noin 30 %) koostuu työllistämiskuluista, ostopalveluista ja toiminta-avustuksista. Opetusministeriön osuus kokonaisrahoituksesta on noin 5 %, joka on tarkoitettu pajatoiminnan sisällölliseen kehittämiseen. Loppuosa pajojen rahoituksesta koostuu pajojen omasta myynnistä (noin 15 %) ja muusta projekti-rahoituksesta (noin 10 %)¹⁵. Näiden lisäksi EU:n sosiaalirahasto ja Raha-automaattiyhdistys rahoittavat työpajojen kehittämishankkeita.

Vuonna 2001 tehdyssä työpajatoiminnan arviointitutkimuksessa selvitettiin sosiaalisen yrityksen (työpajan) toiminnan analysointi- ja laskentamallin (SYTA) avulla, kuinka paljon työpajatoiminta on maksanut yhteiskunnalle vertailtaessa toimintaa tilanteeseen, jossa toimintaa ei olisi ollut lainkaan. Lisäksi tutkimuksessa arvioitiin, miten pajojen asiakkaat ovat hyötäneet ammatillisesti ja sosiaalisesti. SYTA-tutkimuksen perusteella laskettuna yhteiskunnan bruttopanostus pajatoimintaan on vuositasolla n. 300–400 miljoonaa markkaa (50,5–67,3 miljoonaa euroa) ja nettopanostus n. 100 miljoonaa markkaa (16,8 miljoonaa euroa). Nämä summat ovat arvioita, koska työpajatoimintaa ylläpitävät useat eri hallintokunnat (työvoima-, sosiaali-, nuoriso- ja opetushallinto) ilman yhteiskoordinointia eikä mikään taho *pois: ei* pysty ilmoittamaan tarkkoja lukuja¹⁶.

SYTA-tutkimuksen mukaan työpajatoimintaa kyetään järjestämään n. 30 %:n yhteiskunnan taloudellisella lisäpanostuksella verrattuna maksettuihin "passiivitukiin". Ja toisaalta, jos työpajan oman tuotteiden ja palveluiden myynti on 30 %, niin yhteiskunnan nettopanostusta ei tarvita.

¹² Opetusministeriön internetsivut www.minedu.fi kohdassa nuoriso/nuorten työpajat.

¹³ Valtioneuvoston periaatepäätös huumausainepolitiikan tehostamisesta 2000.

¹⁴ Toimenpideohjelma huumausainepolitiikan tehostamiseksi vuosille 2001-2003 (2001).

¹⁵ Pekkala & Leinonen, 2001.

¹⁶ Pekkala & Leinonen, 2001.

Suomalaisen työpajatoiminnan erityispiirre on se, että kunnat tuottavat merkittävän osan pajojen palveluista. Kunnat ylläpitävät on noin kolme neljänestä ja yhdistykset, säätiöt ja yleishyödylliset osakeyhtiöt noin neljäsosaa työpajatoiminnasta.

3.4 Työpajan asiakkuus

Työpajoille hakeudutaan usein oma-aloitteisesti tai vapaaehtoistoiminnan välityksellä. Usea eri viranomainen voi ohjata asiakkaan työpajatoimintaan. Työpajan asiakkuus voidaan siis jakaa eri ryhmiin. Jaottelun perusteena on se, miten asiakkaat ovat valikointuneet työpajoille, viranomaisten toimesta vai vapaaehtoistoiminnan välityksellä.

3.4.1 Työvoimapolitiittiset toimenpiteet

Yleisimpiä työpajatoiminnan avulla toteutettuja työvoimapolitiittisia toimia ovat työharjoittelu ja työelämään valmennus, työvoimapolitiittinen koulutus, työkokeilut sekä tukityöllistäminen.

Työharjoittelu ja työelämään valmennus

Työtön työnhakija voi osallistua työelämään perehtymiseksi tai sekä työhönsijoittumisen että ammattitaidon edistämiseksi työharjoitteluun. Työharjoittelu on tarkoitettu lähinnä alle 25-vuotiaille ilman ammatillista koulutusta oleville henkilöille, jotka kuuluvat työmarkkinatuen piiriin. Työelämävalmennus taas on tarkoitettu 25 vuotta täyttäneille henkilöille, joilla on ammatillinen koulutus tai jotka saavat työttömyysturvaetuuksena perus- tai ansiosidonnaista päivärahaa.

Käytännössä työvoimatoimisto ja asiakas tekevät työharjoittelun tai työelämävalmennusta järjestävän työpajan kanssa sopimuksen ennen harjoittelun tai valmennuksen alkamista. Sopimukseen kirjataan muun muassa harjoittelun tai valmennuksen suoritusai-ka ja paikka, harjoittelun tai valmennuksen päivittäinen ja viikoittainen kesto, tehtävät, joita harjoittelun tai valmennuksen aikana suoritetaan sekä harjoittelu- ja valmennuspaikan yhteyshenkilö. Sopimuksessa työelämävalmennuksen järjestäjä sitoutuu arvioimaan, miten työelämävalmennus on parantaa asiakkaan ammattitaitoa. Työvoimatoimisto voi asettaa muita työharjoittelun tai työelämävalmennuksen suorittamisen kannalta tarpeellisia lisäehtoja.

Työvoimapolitiittinen koulutus

Työvoimakoulutus on työhallinnon rahoittamaa koulutusta, joka on opiskelijalle maksutonta. Työvoimakoulutus on suunniteltu ensisijassa työttömille työnhakijoille ja työttömiksi joutuneille 20 vuotta täyttäneille. Koulutukseen hakeudutaan aina työvoimatoimiston kautta, joka myös valitsee opiskelijat. Opiskelijat voivat saada koulutuksen ajalta työttömyysturvaa vastaavaa koulutustukea tai työmarkkinatukea.

Käytännössä työvoimahallinto voi ostaa työvoimapolitiittista koulutusta työpajalta. Koulutus on monipuolista ja käytännönläheistä ja siihen voi sisällyttää työharjoittelua. Pajojen työvoimakoulutus liittyykin usein ura- ja työhakutaitojen kehittämiseen.

Työkokeilu

Työkokeilu on tarkoitettu 1) työikäisille vajaakuntoisille, joiden työssä selviytyminen on sairauden, vian, vamman tai ympäristötekijöiden takia heikentynyt eikä ammatilliseen kuntoutussuunnitelmaan ole päästy, 2) nuorille, joilla on vaara syrjäytyä työelämästä mm. oppimisvaikeuksien tai muiden erityisongelmien takia, 3) moniongelmaisille, joiden toimintakykyä rajoittavat sekä somaattiset, psyykkiset että sosiaaliset tekijät sekä 4) pitkälle koulutetuille ja erikoistehtävissä toimiville (esimerkiksi lääkärit, opettajat, taiteilijat), joiden ammatillinen kuntoutus on vaikeaa vaihtoehtoisten työjärjestelyjen puuttuessa. Työkokeiluun hakeudutaan työvoimatoimistojen, Kelan, työeläkelaitosten, tapaturmavakuutusyhtiöiden, Vakuutuskuntoutus VKK:n, sosiaali- tai terveyskeskusten sekä työterveyshuollon kautta.

Työkokeilussa selvitetään kuntoutujan toimintakykyä, taitoja ja taipumuksia käytännön testien ja työtehtävien avulla. Jakson aikana selvitetään kuntoutujan omia toiveita ja tavoitteita ja pyritään laatimaan yhdessä ammatillinen jatkosuunnitelma. Työkokeilusta vastaa henkilökohtainen työkokeilun ohjaaja. Työkokeilunohjaajan tukena on työryhmä, johon voivat kuulua esimerkiksi sosiaalityöntekijä, psykologi, työhygieenikko, atk-ohjaaja ja lääkäri. Työkokeilunohjaaja antaa lausunnon työkokeiluohjelman sisällöstä ja kuntoutujan selviytymisestä sekä toimintarajoituksista ja kirjaa yksilöllisen ammatillisen kuntoutussuunnitelman.

Työpajoilla toteutettavassa työkokeilussa on käytännössä kyse nuoren ammatinvalinnan ohjauksesta. Työvoimatoimisto voi pyytää työpajaa vahvistamaan yhdessä nuoren kanssa hänen työ- ja koulutussuunnitelmaansa työkokeilun avulla.

Tukityöllistäminen

Työllistämistuella työllistetään ensisijassa pitkäaikaistyöttömiä, vajaakuntoisia, alle 25-vuotiaita nuoria ja työttömiä, joita uhkaa pitkäaikaistyöttömyys tai syrjäytyminen työmarkkinoilta. Työvoimatoimisto voi myöntää työnantajalle työttömän palkkakustannuksiin työllistämisen- tai yhdistelmätukea, jos työnhakija ei työllisty muiden työvoimapolitiittisten toimenpiteiden avulla. Tukea voivat saada valtion virastot ja laitokset, kunnat, yritykset ja muut yksityisen sektorin työnantajat, kuten esimerkiksi yhdistykset, säätiöt ja kotitaloudet. Yhdistelmätuen avulla voidaan työllistää työ- tai oppisopimukseen työnhakija, jolle on maksettu työttömyyspäivärahaa tai työmarkkinatukea 500 päivältä ja joka työllistäessä on oikeutettu työmarkkinatukeen.

Työpajoilla toteutettavassa tukityöllistämisessä on kyse useimmiten työsopimussuhteessa tehtävästä määräaikaaisesta matalan tuottavuuden työstä. Työllistämistuella työllistetyt nuoret selviytyminen tukityössä edellyttää normaalissa työnjohdossa ja työnsuunnittelussa selviytymistä.

3.4.2 Perus- ja ammattikoulutus

Peruskoulutus

Peruskoulun oppilaat voivat suorittaa opintoihin kuuluvan työelämään tutustumisjakson eli TET –jakson nuorten työpajalla. Usein työpajoille ohjautuu nuoria, joilla on opinnoissa vaikeuksia ja jotka eivät ole löytäneet muuta sopivaa paikkaa TET –jakson suorittamiseen. Työpaja tarjoaa monelle myös valmiin työpaikan, josta löytyvät tarvittavat tukipalvelut ja asiantunteva henkilöstö.

Peruskoulusta nuorten työpajoihin ohjautuu nuoria, joilla on vaikeuksia opinnoissa tai opiskelussa ja joiden peruskouluopinnot ovat keskeytyneet tai ovat vaarassa keskeytyä. Syitä ovat tavallisesti runsaat poissaolot, opiskelumotivaation puute, elämänhallintaongelmat ja oppimisvaikeudet. Jotkut pajoille siirtyneet oppilaat ovat jo peruskoulussa olleet erityisopetuksessa, mutta eivät suinkaan kaikki. Työpajalla nuoren on mahdollista suorittaa peruskoulun oppimääriä ja hankkia peruskoulun päättötodistus. Yksilöllinen ohjaus, toiminnallinen työskentelytapa ja irrottautuminen peruskoulun ongelmaiseksi muodostuneesta oppimisympäristöstä helpottavat nuoren asennoitumista opintoihin.

Perusopetuksen lisäopetuksen eli entisen kymppiluokan opetussuunnitelma sallii nykyisin hyvin yksilölliset mahdollisuudet opintojen suoritukselle. Oppilaan opinto-ohjelmaan voidaan sisällyttää työskentelyä työpajalla, peruskoulunumeroiden korottamista tai eri työelämään tutustumista.

Arvioidaan, että noin 2 – 3 % peruskoulun oppilaista ei jatka opintojaan lukiossa tai ammatillisessa koulutuksessa¹⁷. Osa näistä nuorista ohjautuu pajalle harkitsemaan jatko-opintoja ja selkiyttämään ammatinvalintaansa, hakemaan uutta starttia. Työpaja voi siten toimia välimuotona tai siltana peruskoulusta ammatilliseen koulutukseen, jota koulujen erityisopettajat, kuraattorit ja oppilaanohjaajat tukevat yhdessä pajojen työntekijöiden kanssa.

Osa ammatillista tehtävistä ja pajalla suoritetuista opinnoista voidaan lukea hyväksi, mikäli opiskelija siirtyy opiskelemaan ammatilliseen oppilaitokseen.

Ammatillinen koulutus

Ammatillisiin oppilaitoksiin ohjautuu tavallisten ammattiin opiskelevien nuorten lisäksi erityistä tukea tarvitsevia, peruskoulussa huonosti menestyneitä nuoria sekä toiminnallisesti suuntautuneita nuoria. Monet nuoret ajautuvat ammatilliseen koulutukseen, mikäli eivät ole päässeet lukioon. Laissa ammatillisesta koulutuksesta (630/98) on säädetty erityisopetuksen antamisesta, ja sitä kautta juuri ammatillisen koulutuksen tehtäväksi on muodostunut erityisopetuksen järjestäminen ja huolehtiminen myös näistä nuorista.

Ammatillisen koulutuksen keskeyttää 10 – 15 % opiskelijoista. Keskeyttämisen syitä voivat olla väärä koulutusalan valinta, oppimisvaikeudet, elämänhallinnan ongelmat, päihteiden käyttö, yleinen motivoitumattomuus. Oireita ovat usein runsaat poissaolot, käyttäytymishäiriöt ja opintosuoritusten puuttuminen. Osa näistä nuorista ohjautuu

¹⁷ Vehviläinen 2000, s. 12.

nuorten työpajoille miettimään uudelleen ammatinvalintaansa ja hakemaan työkokemusta. Nuori voi olla oppilaitoksessa opiskelijana ja suorittaa osan opinnoistaan pajalla henkilökohtaisen opiskelusuunnitelmansa mukaisesti. Jos hän on keskeyttänyt opintonsa, ei hän ole työpajalla opiskelijan roolissa.

Ammatillisen koulutuksen rakennetta uudistettiin 1990-luvun loppupuolella ja opintoihin sisällytettiin työssäoppimisjaksot. Työssäoppimisella tarkoitetaan osallistumista työpaikalla käytännön työtehtävien yhteydessä järjestettävään opetussuunnitelman mukaiseen käytännön opetukseen, joka on laajuudeltaan vähintään 20 opintoviikkoa. Työssäoppija ei ole työsuhteessa eikä hänelle makseta palkkaa. Oppilaitos ja työpaikka tekevät työpaikalla ehkä pois: käytännön tehtävien yhteydessä järjestettävästä koulutuksesta kirjallisen sopimuksen, jossa määritellään osapuolten vastuut ja tehtävät. Nuorten työpajoille työssä oppimisen jaksoille tulevat ovat usein opiskelijoita, jotka tarvitsevat opinnoissaan ja elämässään erityistä tukea. Työpajalla oleva on tällöin opiskelijana ja toiminnasta vastaa oppilaitos. Oppilaitoksen opettajat, opiskelijahuollon edustajat tai opinto-ohjaajat tekevät yhteistyötä pajojen henkilökunnan kanssa.

Ammatillisen koulutuksen yhteydessä järjestetään vammaisille opiskelijoille valmentavaa ja kuntouttavaa opetusta ja ohjausta, jonka laajuus on 20 – 120 opintoviikkoa. Näihin koulutuksiin sisältyy työharjoittelua, ammatinvalinnan ohjausta ja työelämään tutustumista. Osa näistä jaksoista voidaan toteuttaa yhdessä nuorten työpajojen kanssa. Maahanmuuttajille puolestaan järjestetään valmistavaa koulutusta, jonka tavoitteena on antaa opiskelijalle valmiuksia selviytyä toisen asteen opinnoissa. Osa opinnoista voi tapahtua työpajoilla, ja tällöinkin opiskelijaa koskevat ammatillisen koulutuksen opiskelijaa koskevat säädökset.

Ammatillisen koulutuksen piirissä on meneillään monia projekteja, joissa syrjäytymisvaarassa olevia pyritään tukemaan opinnoissa työpajatyypin toiminnan avulla. Paras esimerkki tästä on ollut ”Ammatillisten oppilaitosten innovatiiviset työpajat”, joiden mallina on ollut nuorten työpajatoiminta ja tavoitteena ehkäistä opintojen keskeyttämistä.¹⁸

Oppisopimuskoulutus

Oppisopimus on ammatillisesta koulutuksesta annettua lakia noudattava työsopimus, joka sitoo opiskelijaa, työnantajaa, oppilaitosta ja koulutuksen järjestäjää. Oppisopimuksen hyväksyy koulutuksen järjestäjä, joka on käytännössä oppisopimuskeskus, oppisopimustoimisto tai vastaava tai alan oppilaitos. Oppisopimuksessa määritellään sen voimassaoloaika, koeaika, opetussuunnitelman tai tutkinnon peruste ja palkkauksen perusteet. Sopimukseen tulee liittää opiskelijan henkilökohtainen opiskeluohjelma.

Työpajat voivat toimia oppisopimustyöpaikkoina. Työpajan tehtävänä on huolehtia nuorelle tutkintoon ja ammattiin soveltuvista monipuolisista työtehtävistä.

¹⁸ Ks. Innovatiiviset työpajat ammatillisissa oppilaitoksissa – hankkeen loppuraportti, 2002.

3.4.3 Sosiaalityö

Sosiaalityöllä ja nuorten työpajatoiminnalla on yhteisiä kiinnukohtia. Niissä molemmissa on tunnistettavissa samoja toimintaa määrittäviä arvoja, kuten jokaisen ihmisarvon ja itsenäisyyden kunnioittaminen, elämänhallinnan tukeminen ja syrjäytymisen ehkäiseminen sekä osallisuuden edistäminen. Työpajatoimintaa voikin pitää yhtenä sosiaalityön välineenä.

Toimeentulotuella työllistäminen

Työtön on mahdollista työllistää toimeentulotuella, jos hän on saanut sitä vähintään kolmen kuukauden ajalta, yli 25-vuotias, motivoitunut työhön eikä hänelle tulla tekemään seuraavan kuuden kuukauden aikana aktivointisuunnitelmaa. Toimeentulotuella on työllistetty erityisesti ulkomaalaisia, joiden työllistyminen on ollut vaikeaa heidän syntyperänsä vuoksi, ja yli 50-vuotiaita henkilöitä, joiden työllistymisen esteenä on ollut ikä. Myös työssäoloehdon täyttäminen voi olla työllistämisen syynä.

Toimeentulotuen ja työvoimapolitiittisten keinojen yhteensovittaminen tuli mahdolliseksi vuonna 1996. Tuolloin otettiin käyttöön menettely, jossa asiakkaan toimeentulotukinormin perusosaa voidaan alentaa jopa 40 %, jos asiakas toistuvasti kieltäytyy ottamasta työtä vastaan¹⁹.

Lastensuojelulain perusteella työllistetyt

Joidenkin kuntien talousarvioissa on osoitettu erillinen määräraha lastensuojelunuorten *työllistämiseksi*. Määrärahalla on työllistetty lastensuojelutoimenpiteiden kohteiksi joutuneiden perheiden nuoria. Työllistetyistä jonkin verran toimeentulotukiasiakkaina olevien perheiden nuoria ja jo 18 vuotta täyttäneitä erityisen tuen tarpeessa olevia, esim. tukiasunnoissa asuvia tai sosiaalitoimen jälkihuollossa olevia nuoria.

3.4.4 Kuntouttava työtoiminta

Kuntouttavasta työtoiminnasta annetun lain (189/2001) tarkoituksena on parantaa pitkään työttömänä olleen henkilön elämänhallintaa sekä luoda edellytyksiä osallistumiselle työhallinnon aktiivitoimenpiteisiin ja työllistymiselle. Lain keskeinen toimi on työvoima- ja sosiaaliviranomaisen yhdessä työttömän kanssa laatima aktivointisuunnitelma, jonka avulla on tarkoitus eri toimenpiteitä yhdistelemällä auttaa työntekijän työllistymistä. Kuntouttava työtoiminta on kunnan järjestämä työttömän työllistymisvalmiuksia parantava sosiaalipalvelu, jossa ei ole kyse työsopimussuhteesta.²⁰

Kuntouttavan työtoiminnan tavoitteina on aikaistaa viranomaisten puuttumista työttömyysprosessiin yksilötasolla, tiukentaa kuntien ja työhallinnon yhteistyötä vaikeimmin työllistyvien aktivoinnissa ja lisätä kuntien vastuuta aktivoinnista säätämällä niille lailla

¹⁹ Mäntysaari 1999, s. 3-4.

²⁰ Ks. Kuntouttavan toiminnan käsikirja, 2001.

velvollisuuden järjestää kuntouttavaa työtoimintaa. Laissa kuntouttavasta työtoiminnasta keskeisimpänä tavoitteena on ehkäistä pitkäaikaistyöttömyyttä.

Aktivointisuunnitelmaan osallistuminen on pitkäaikaistyöttömän velvollisuus ja sen rikkomisesta sanktioidaan työmarkkinatuessa tai toimeentulotuessa. Aktivointisuunnitelmassa sovittavaan kuntouttavaan työtoimintaan ovat velvoitetut pelkästään alle 25-vuotiaat. Myös kuntouttavasta työtoiminnasta kieltäytyminen heikentää työmarkkinatukea tai toimeentulotukea.²¹

3.4.5 Maahanmuuttajien kotouttaminen

Laki maahanmuuttajien kotouttamisesta ja turvapaikanhakijoiden vastaanotosta (493/1999) astui voimaan 1.5.1999. Laissa kotouttamisella tarkoitetaan maahanmuuttajan yksilöllistä kehitystä, joka johtaa työelämään ja muuhun yhteiskunnan toimintaan osallistumiseen. Lakia sovelletaan Suomeen muuttaneeseen henkilöön, jolla on kotikuntalaissa tarkoitettu kotikunta Suomessa (3 §).

Kotouttamista edistävien toimenpiteiden järjestämisestä vastaavat kunnat, työvoimaviranomaiset ja muut viranomaiset, jotka laativat kunnan aloitteesta yhdessä paikallisen kotouttamisohjelman²².

Maahanmuuttajalla on oikeus yksilölliseen, henkilökohtaiseen, yhteistyössä kunnan ja työvoimatoimiston kanssa laadittavaan kotoutumissuunnitelmaan ilmoittautuessaan työttömäksi työnhakijaksi tai hakiessaan toimeentulotukea (10 §). Suunnitelmassa voidaan sopia suomen tai ruotsin kielen opiskelun, työvoimapolitiittisen aikuiskoulutuksen maahanmuuttajan omaehtoisen koulutuksen, ammatinvalinnanohjauksen, kuntoutuksen, työharjoittelun, valmistavan opetuksen, lasten ja nuorten kotoutumisen tukemisesta sekä muiden niihin rinnastettavien kohtuullisiksi katsottavien kotoutumista tukevien toimenpiteiden järjestämistä (11 §). Maahanmuuttajalla on velvollisuus myös osallistua kotouttamissuunnitelman laatimiseen ja siinä sovittuihin toimenpiteisiin.

3.4.6 Nuorisotyö

Nuorisotyön tehtävänä on nuorten identiteettikasvun tukeminen ja valtauttaminen. Yhtäältä kyse on aktiiviseksi kansalaiseksi kasvattamisesta ja toisaalta nuorten sosiaalisesta vahvistamisesta. Työmuotoina on nuorten osallistaminen itseään koskevaan päätöksentekoon niin nuorisojärjestöissä, nuorisotiloissa, kouluissa ja muussa lähiympäristössä kuin laajemmissakin yhteiskunnallisissa rakenteissa. Nuorten sosiaalisen vahvistamisen välineitä ovat ennaltaehkäisevä harrastustoiminta, keskustelu, tiedotus, etsivä nuorisotyö, moniammatillinen yhteistyö ja tukiprojektit sekä pajatoiminta.

²¹ Lisää kuntouttavasta työtoiminnasta ks. esim. Kuntouttavasta työtoiminnasta eduskunnan sosiaali- ja terveysvaliokunnalle annettava selvitys 18.12.2002 ja Ala-Kauhaluoma, Keskitalo, Lindqvist & Parpo 2002.

²² Tässä työvoimaviranomaisilla tarkoitetaan TE-keskusta ja työvoimatoimistoa. Muilla viranomaisilla tarkoitetaan tässä poliisia ja Kansaneläkelaitosta.

Pajatoiminta on alunperin käynnistynyt nuorisotyön työmuotona ja toimii edelleenkin tapana, jolla edistetään nuoren identiteetin etsimis- ja vahvistamisprosessia. Pajatyö antaa mahdollisuuden nuorelle pohtia itseään, omia vahvuuksiaan, odotuksiaan elämältä ja työuralta. Työpaja toimii myös kasvuympäristönä, jossa vaikeassa elämäntilanteessa elävä nuori voi oppia konkreettisen, aktiivisen ja itseään kiinnostavan toiminnan avulla sosiaalisen toiminnan, erityisesti työelämän pelisääntöjä sekä selvittää elämänsä pulmakysymyksiä.

Pajatoiminnan kytkeytyminen nuorisotyöhön, voi tarkoittaa sen toimimista osana kunnallista nuorisotoimea tai pajatoiminnan ja nuorisotyön muulla tavalla toteutettavaa yhteistyötä, tuo mukanaan ainakin seuraavia synergioita:

- Nuorisotyön työmuodot (avoin toiminta, etsivä nuorisotyö, järjestötyö) voivat toimia matalan kynnyksen asiakasrekrytoijina.
- Työtön nuori on paitsi työn myös virikkeellisen vapaa-ajan ja rakentavien sosiaalisten suhteiden tarpeessa. Työttömän nuoren elämäntilanteen parantaminen onnistuu parhaiten, jos työllistämistoimiin voidaan kytkeä ohjaus nuorta kiinnostavien harrastusten, nuorisojärjestöjen ja positiivisia vaihtoehtoja tarjoavien vertaisryhmäkontaktien pariin.
- Nuorten työelämään integroitumista estää usein ongelmien kasautuminen, mikä edellyttää nuorten elämäntilanteen kokonaisvaltaista tarkastelua. Nuorisotyöntekijöiden vahvuutena on kyky kommunikoida nuoren kanssa ja selvittää hänen ongelmiaan yhdessä hänen ja erilaisten viranomaisten kanssa.
- Huomattava osa nuorista ja nimenomaan syrjäytymisvaarassa olevista nuorista tarvitsee tukea ja apua myös työllistymisvaiheen päätyttyä. Nuorisotyö ei ole niinkään tapahtumien tai kertaluonteisten palvelujen järjestämistä nuorille kuin pitkäjänteisten kasvatuksellisten prosessien aikaansaamista. Tähän on painottunut varsinkin erityisnuorisotyö ja monet sen projektit. Myös niin sanotun avoimen toiminnan ja kunnan tukeman nuorisojärjestötoiminnan piiristä voidaan löytää työllistämisvaiheen jälkeen mielekästä elämään sitovaa toimintaa, koulutusta tai työtä.
- On tärkeää, että työpajatoiminta koetaan *normaaliusperiaatteella* toimivaksi myönteiseksi vaihtoehdoksi. Nuorisotoimella on yleensä nuorten keskuudessa varsin positiivinen imago ja sen kytkeytyminen pajatoimintaan voi siten olla vain hyväksi.

3.4.7 Muut

Kansaneläkelaitoksen järjestämä kuntoutus

Kansaneläkelaitoksella on lakisääteinen velvollisuus järjestää vajaakuntoisten ammatillista kuntoutusta, esimerkiksi koulutusta ja työkykyä ylläpitävää toimintaa sekä vaikeavammaisten lääkinällistä kuntoutusta²³. Lisäksi Kela järjestää harkinnanvaraista kun-

²³ Ks. Laki Kansaneläkelaitoksen järjestämästä kuntoutuksesta (610/1991) ja asetus Kansaneläkelaitok-

toutusta, jota toteutetaan eduskunnan vuosittain myöntämän määrärahan mukaan. Harjannanvaraisena kuntoutuksena työpajoilla järjestetään muun muassa kuntoutuskursseja ja sopeutumisvalmennuskursseja.

Työ- ja toimintakyvyn arviointi

Vakuutusyhtiöt, työvoimahallinto, Kansaneläkelaitos tai sosiaalitoimi voivat tilata työpajalta asiakkaansa työ- tai toimintakyvyn arvioinnin. Työ- tai toimintakyvyn arviointi voi käsittää fyysisen, psyykkisen ja sosiaalisen toimintakyvyn arvioinnin. Psyykkisen ja fyysisen työ- ja toimintakyvyn arvioinnin voi suorittaa työpajayhteisön ulkopuolinen taho esimerkiksi ostopalvelusopimuksella. Sosiaalisen toimintakyvyn arvioinnista vastaa työpajayhteisö. Työpajayhteisön suorittamassa työ- ja toimintakyvyn arvioinnissa selvitetään asiakkaan työkyky ja sen mahdolliset esteet tai rajoitteet todellisessa työpajoilla tapahtuvassa työssä.

Työ- ja toimintakyvyn arvioinnissa voidaan tulla tilanteeseen, jossa asiakkaalla ei näytä olevan työmarkkinoiden edellyttämää työkykyä. Tällöin on selvítettävä asiakkaan edellytykset eläkkeen saamiselle. Selvittelyssä työpajan työntekijä auttaa asiakasta eläkkeen hakemisessa kartoittamalla asiakkaan sosiaalista tilannetta haastatteluin ja keräämällä hänestä taustatietoja, joilla on merkitystä työkyvyttömyyttä arvioitaessa. Yhteistyössä toimitaan myös asiakasta tutkivan lääkärin tai psykologin kanssa, joka antaa asiakkaan työkykyä koskevan lausunnon. Selvittelyn tilaaja ja asiakas saavat työpajan työntekijältä lausunnon, jossa on selvitetty asiakkaan fyysinen, psyykkinen ja sosiaalinen työkyky sekä mahdollisuudet päästä työkyvyttömyyseläkkeelle ja jossa arvioidaan asiakkaan tarvetta kuntoutukseen ja hoitoon.

Yhdyskuntapalvelu

Yhdyskuntapalveluun tuomittu tekee yleishyödyllistä työtä vapaa-aikanaan rangaistuksen pituudesta riippuen 20–200 tuntia. Palvelua suoritetaan kerrallaan 3–4 tuntia kahdesta kolmeen kertaan viikossa. Palvelu perustuu erikseen tehtävään palvelusuunnitelmaan. Palvelu työpajalla räätälöidään nuoren toimintakyvyn mukaisesti. Yhdyskuntapalveluun tuomituista n. 60 % on syylistynyt törkeään rattijuopumukseen. Vuonna 2000 alle 30-vuotiaita yhdyskuntapalveluun tuomittuja oli 1537. Vuonna 2001 Kriminaalihuoltolaitoksen toimeenpantavaksi tuli 3 556 yhdyskuntapalvelutuomiota.

Yhdyskuntapalvelujakson aikana tulisi pajan yhdessä tuomitun kanssa miettiä palvelun jälkeiseksi ajaksi esimerkiksi kuntouttavaa työtoimintaa tai työharjoittelua.

Kuntien kesätyöntekijät

Kunta voi sijoittaa kesätyöntekijöitä työpajoihin huolehtimalla työnantajavelvoitteista. Kunta voi myös avustaa yksityistä työpajaa työllistämään koululaisia. Sosiaalitoimi voi työllistää kesäksi omia lastensuojeluasiakkaitaan avohuollon tukitoimenpiteinä työpajalle.

Siviilipalvelu

Siviilipalvelua suoritetaan pääsääntöisesti kunnallisissa työpajoissa. Kunta on tällöin hakeutunut siviilipalvelulaitokseksi. Sijoittuminen työpajaan voi tarkoittaa, että siviilipalveluksen suorittajan kokonaiselämäntilanne tarvitsee tukea tai työpajalla on tarvetta jonkin alan ammattiosaajalle erilaisten toimintojen työvalmennuksessa, pajanuorten yksilövalmennuksessa tai atk-tukitehtävissä.

Kansainvälinen harjoittelu

Eräät työpajat tekevät kansainvälistä yhteistyötä järjestämällä kansainvälisiä työleirejä. Lisäksi työpajat vastaanottavat ulkomaisia työ- tai opiskelijaharjoittelijoita ja järjestävät kansainvälisiä nuorten ryhmätapaamisia. Nämä perustuvat pääosin Henkilövaihtokeskus CIMO:n välittämiin nuorisohjelmiin. Työpajatoimintaan osallistuu myös vapaaehtoistyötä tekeviä, EVS-toiminnassa (European Voluntary Service) mukana olevia ulkomaalaisia nuoria

3.5 Pajojen nuoret

Työpaja on nuorelle tärkeä välietappi työelämään siirryttäessä. Monet nuoret saavat sieltä ensikosketuksen työelämään ja sen pelisääntöihin. Pajoilla nuoret voivat testata turvallisessa ympäristössä omia kykyjään selvittää työelämässä. Lisäksi pitkään työttömänä olleet saavat pajalta tukea normaaliin elämän ja työn rytmiin sekä tukea psykososiaalisiin ongelmiin. Nuorisoprojekteissa yhdistyy kasvatuksellinen ote ja työmarkkina-avalmiuksien parantamiseen pyrkivä tavoite.²⁴

Työpajoilla työskentelevien nuorten joukko muuttui heterogeeniseksi nuorisotyöttömyyden kasvun myötä, vaikkakin kehitystä on viime aikoina tapahtunut vastakkaiseenkin suuntaan, mikä näkyy mm. marginaaliryhmille suunnattujen pajojen perustamisessa. Nykyään pajoilla työskentelevien nuorten yhteisenä nimittäjänä on ainoastaan ikä. Tausaltaan pajojen nuoret ovat hyvin erilaisia. Osa on koulunsa päättäneitä, ammatinvalintaansa miettiviä, osa koulutuspisteitä kerääviä, osa taas työttömiä nuoria. Arviolta puolet pajojen nuorista on saanut ammattikoulutuksen ja he hankkivat pajalta työkokemusta. Toinen puoli koostuu peruskoulun päättäneistä, ammatinvalintaa miettivistä ja koulutai työuralta pudonneista nuorista.²⁵

Työpajatoimintaa koskevassa arviointitutkimuksessa nuoret ilmoittivat tärkeimmäksi syyksi pajoille tulon oman kiinnostuksen pajoille tulon lähteneen omasta kiinnostuksesta. Seuraavaksi tärkein syy oli työvoimatoimiston kehoitus. Myös kaverit olivat jossain määrin vaikuttaneet pajalle tulon, ja osa nuorista ilmoitti pajalle hakeutumisen olevan sattumaa. Vanhemmat ja sosiaalitoimisto olivat kehottaneet osaa nuorista tulemaan pajalle.²⁶

²⁴ Laakso 2001, s. 5.

²⁵ Vrt. Laakso 2001, s. 4.

²⁶ Laakso 2001, s. 27.

Työpajatoiminnassa mukana olevista alle 17-vuotiaista valtaosa asuu kotonaan. Joukossa on tosin muutamia laitoksissa asuvia nuoria. Nuorista (17–25-vuotiaat) valtaosa asuu itsenäisesti, osa vanhempien luona ja hyvin pieni osa laitoksissa. Varsinaisia nuorille suunnattuja, pajojen ylläpitämiä klubitiloja tai asuntoloita on vain muutama, vaikka kysyntää tämäntyyppiselle toiminnalle tuntuisi olevan. Asumiskysymyksissä pajat tekevät yhteistyötä esimerkiksi kunnan asuntotoimiston, sosiaalitoimen ja erityisnuorisotyön kanssa hankkiakseen asiakkailleen asuntoja.²⁷

Edellä mainitussa kyselyssä arvioitiin myös nuorten ja vanhempien työntekijöiden pajalla käynnin keskeytyksiä ja tilannetta työpajajakson jälkeen. 22 % arviointiin osallistuneista keskeytti pajajakson. Keskeyttäneistä kolmannes jäi pois pajalta omasta aloitteesta, mikä yleensä tarkoitti koulutus- tai opiskelupaikan saamista. Kaksi kolmesta keskeyttäjästä lopetti pajalla käynnin ”muun syyn” vuoksi, mikä taas viittasi usein erityyppisiin ongelmiin. Kaikkiaan 74 % pajajakson aloittaneista jatkoi pajalla sopimuksen päättymiseen asti.²⁸

Pajalta lähteneillä koulutus- tai työpaikka oli varmana tietona neljänneksellä ja työharjoittelupaikka vain muutamalla. Lähes joka toinen pajoilla kävijöistä lähti pajalta ilman tietoa työstä tai koulutuksesta. Kysyttäessä tarkemmin nuorten lähitulevaisuuden suunnitelmista olivat vastaukset optimistisia. Kolmannes pajalta lähteneistä aikoi hakea töitä, toinen kolmannes koulutukseen, oppisopimuskoulutukseen halusi viidennes ja lopuilla nuorista oli muita suunnitelmia, kuten armeijan käynti.²⁹

3.6 Pajojen henkilöstö

Työpajojen johtotehtävissä toimivia sekä työ- ja yksilövalmentajia on yhteensä noin 700 – 800³⁰. Työvalmentajat ovat oman teknisen ammattialansa osaajia. Työvalmentajien koulutuksessa on eroja. Jotkut heistä ovat saaneet ammattitaitonsa työssä oppimalla. Työvalmentajista osalla on ammatillinen peruskoulutus ja osalla opistoasteen koulutus. Työvalmennuksessa erottuvat tekninen työnjohto, osallistuva ohjaus ja ohjaava tai motivoiva valmennus.

Työpajoilla työskentelevät yksilövalmentajat ovat ihmissuhdealan koulutuksen saaneita kuten sosiaalikasvattajia/-ohjaajia, psykiatrian erikoissairaanhoitajia ja nuorisotyöntekijöitä. He vastaavat nuorten palveluohjauksesta, tavoitesuunnitelmien tekemisestä ja niiden seurannasta, työssä selviytymisen arvioinnista, jatkotoimenpiteisiin ohjauksesta sekä elämänhallinnan tukemisesta. Työpajojen työ- ja yksilövalmentajien työroolit ovat eriytymässä. Tämä tarkoittaa sitä, että suurille työpajoille on palkattu erikseen yksilövalmentajia. Pienet työpajat pyrkivät hyödyntämään kunnan muun peruspalvelujärjestelmän yksilöohjauksen osaamista.

Johto- ja ohjaushenkilöstöstä on määräaikaaisessa työsuhteessa 75 % ja vakituisia 25 %. Suurin osa määräaikaaisista työsuhteista perustuu korkeintaan kahden vuoden työnsuun-

²⁷ Perustuu Valtakunnallinen työpajayhdistys ry:n ilmoittamiin tietoihin.

²⁸ Laakso 2001, s. 28.

²⁹ Laakso 2001, s. 31.

³⁰ Valtakunnallinen työpajayhdistys ry:n kysely, kevät 2002.

nittelijasopimukseen. Sopimuksen edellytyksenä on työvoimatoimistosta riippuen eri pituiset työttömyysjaksot. Jatkuva henkilökunnan vaihtuvuus ja perehdytys kuluttaa työpajatoiminnan resursseja ja vaikeuttaa varsinkin päihteiden ongelmakäyttäjien kanssa tehtävää pitkäjänteistä työtä.

Työvalmentajien asema on jo pitkään ollut hankala. Heidän asiakaskuntansa on muuttunut entistäkin haastavammaksi ja heidän työnsä siten entistä vaativammaksi. Vaikka työttömyys onkin vähentynyt usealla alueella, pitkäaikaistyöttömien ongelmat ovat syventyneet. Työttömyyden kehityksestä on seurannut eräänlainen ”pajaparadoksi” – pitkäaikaistyöttömien joukosta yritetään löytää potentiaalisia työ- ja toimintakykyisiä työvalmentajia työskentelemään nuorisotyöttömyyden ”kovan ytimen” kanssa.

4 Työpaja ja päihteet

4.1 Työpajanuori ja päihteet

Päihteiden käytöstä on tehty monenlaisia jaotteluja. Nuorten huumeidenkäytön ehkäisytoimikunta jakaa mietinnössään huumausaineita käyttävät nuoret kahteen ryhmään, joista toiseen kuuluvat nuoret, joiden päihteiden käyttö liittyy syrjäytymiskehitykseen ja lähiympäristön päihdekeskeiseen elämäntapaan³¹. Toiseen ryhmään kuuluvat taas ne nuoret, joiden päihteiden käyttö on osittain tietoista nuorisokulttuuriin samaistumista. Päihteiden käyttöä on jaoteltu sen mukaan, kuinka paljon tai usein nuori käyttää päihteitä ja millaisista aineista on kyse³².

Työpajatoiminnan luonteen vuoksi olennainen kysymys on se, millaisia tavoitteita ja suunnitelmia nuorella itsellään on opiskelun tai työnteon suhteen. Joillakin nuorilla suunnitelmat ovat selkeät, mutta on nuoria, jotka tulevat työpajalle ainoastaan kokeilemaan ja pohtimaan omia kykyjään ja mahdollisuuksiaan. Työpajoille valikoituu myös nuoria, joilla ei ole minkäänlaisia tavoitteita oman elämänsä suhteen. Joku nuorista on saattanut suuntautua rikolliseen toimintaan jo siinä määrin, että elämän perustaitojen opettelussa tulee aloittaa aivan alusta.

Työpajanuorten ongelmattomin ryhmä koostuu niistä, joilla on selkeät suunnitelmat esimerkiksi opinnoista tai työelämästä ja jotka eivät käytä mitään päihteitä. He saattavat tarvita tukea ja neuvoja suunnitelmiansa toteuttamiseksi. Joillakin nuorilla on selkeät tavoitteet elämänsä suhteen, mutta heidän joukossaan esiintyy päihteiden käytön kokeiluja tai viihdekäyttöä, mikä saattaa huolestuttaa ohjaajia. Joillakin saattaa olla selkeitä ja realistisia tulevaisuuden suunnitelmia, mutta heidän päihteiden käyttönsä voi olla niin ongelmallista, että ohjaaja epäilee päihteiden käytön olevan syynä suunnitelmien epäonnistumiseen. Päihteiden käytön vuoksi nuori ei voi osallistua kaikkiin työpajalla tarjolla oleviin työtehtäviin, joihin hänellä voisi muutoin olla edellytyksiä.

³¹ Nuorten huumeidenkäytön ehkäisytoimikunnan mietintö 2000, s. 11-14.

³² Ks. esim. Luopa, Rimpelä & Jokela 2000.

Joillakin työpajojen nuorista on suurta epävarmuutta siitä, mitä he haluaisivat jatkossa tehdä. Nuori etsii itseään ja kykyjään, pohtii, missä olisi hyvä ja mikä olisi mahdollista hänelle itselleen. Tällaisista nuorista osa ei käytä mitään päihteitä, mutta toisilla etsimisen ja kokeilemiseen saattaa liittyä päihteiden kokeilukäyttöä kaveriporukassa. Jotkut näistä ”etsijöistä” saattavat käyttää päihteitä säännöllisesti tai jopa siinä määrin, että voidaan puhua ongelmakäytöstä. Kun nuorella ei ole mitään erikoisempaa tekemistä, ja elämää eletään tässä ja nyt, päivä kerrallaan, voivat päihteet tarjota vaihtelua tyhjyyteen. Tällöin on olemassa riski, että päihteet muodostavat suurimman osan elämän sisällöstä. Näille nuorille olisi tärkeää olla tarjolla sellaisia vaihtoehtoisia aktiviteetteja, joista he voisivat löytää itselleen merkityksellistä tekemistä.

Työpajoille tulee joskus nuoria, joiden elämä on jo ajautunut niin epäsosiaaliseen suuntaan, että heillä on aivan selkeitä ja tietoisia rikollisia suunnitelmia. Osa näistä nuorista käyttää myös päihteitä ja heillä voi olla muutakin laitonta toimintaa niiden ympärillä. Näistä nuorista osa ei käytä mitään päihteitä, mutta heidät voidaan katsoa kuuluvan riskiryhmään, jolloin päihteiden mukaantulo heidän elämäänsä on todennäköistä. Tällöin olisi tärkeää saada syrjäytymisen syventyminen nopeasti katkaistua.

ESIMERKKEJÄ:

VILLE

Nuorimies Ville on Työpajalla koulupajalla. Hänellä on vaikeuksia suorittaa peruskoulua loppuun ja se on kesken. Hän asuu lapsuudenkodissaan isän, äidin ja pikkusiskon kanssa. Työpajan ohjaajilla on tietoa Villen sosiaalisista pulmista, mutta päihteiden käytöstä heillä ei ole ollut mitään tietoa.

Poliisi saa Villen kiinni hasiksen hallussapidosta.

Asia on jo noin viikon vanha, kun nuoret puhuvat tapauksesta Työpajalla. Työpajan ohjaajat ottavat asian puheeksi Villen kanssa, ja hän vahvistaa tiedot paikkansa pitäviksi.

HELENA

Työpajalla on nuori nainen, Helena, 20 vuotta. Hän on käyttänyt erilaisia päihteitä muutamana vuoden ajan. Nyt hän sanoo, ettei enää käytä mitään muuta kuin joskus alkoholia ja tupakkaa. Riippuvuudesta ei ole mitään havaintoja. Joidenkin Työpajan ohjaajien ja muun ympäristön käsitys on kuitenkin se että Helena on ”monessa mukana” ja villejä huhuja liikkuu hänen viikonloppuvietoistaan. Ihmisten mielestä Helena on ihan narkarin näköinenkin. Erilaisia epäilyjä liikkuu ilmassa.

Helena on monipuolisesti lahjakas ja älykäs. Hänellä ei ole mitään ammatillista koulutusta eikä kiinnostustakaan duunarin hommiin. Hänen raha-asiansa ovat sekaisin. Helena tarvitsee apua myös elämisen taitojen opettelussa ja tavallisen sosiaalisen kanssakäymisen oppimisessa, vaikka älyä hänellä kyllä riittää. Kärsivällisyyttä sen sijaan ei löydy.

4.2 Työpajaohjaus ja päihteet

4.2.1 Ehkäisevän päihdetyön periaatteista, menetelmistä ja vaikuttavuudesta

Suomalaisen päihdestrategian periaatelinjaus on ehkäistä sekä käyttöä että haittoja niin, että käytöstä ja kontrollista johtuvat haitat ja kustannukset jäävät mahdollisimman vähäisiksi³³. Tärkeimmät keinot liittyvät hyvinvointipalveluihin ja syrjäytymisen ehkäisyyn. Nuorten elämän alueilla tämä merkitsee kodin ja vanhemmuuden tukemista, elämänhallinnan tukemista kouluympäristössä, nuorisotyön arvostamista ja kehittämistä merkittävänä päihdeongelmien ehkäisijänä sekä kontrolli- ja sosiaali- ja terveysviranomaisten yhteistyön kehittämistä niin, että niiden toimet johtaisivat tehokkaaseen ongelmakäyttäjien auttamiseen.

Arviointikirjallisuuden mukaan päihteiden käytön ja haittojen ehkäisyssä valistuksella ja tiedottamisella on vain hyvin rajallinen merkitys, joskin on välttämätöntä, että nuorella ihmisellä on perustiedot päihteistä³⁴. Varsinkin pelottelusävyinen valistus on todettu hyödyttömäksi ja jopa haitalliseksi. Päihteitä koskeviin asenteisiin vaikuttaminen ”sano huumeille ei” -tyyppisin yksinkertaisin sanomin jää myös merkitykseltään vähäiseksi. Huumausaineiden tai päihteiden käyttöön tiukasti kohdennetut ehkäisykeinot, joiden päämääränä on muuttaa yksilön käyttäytymistä, ovat yleensäkin vähemmän lupaavia kuin laajasti ymmärretty ehkäisy, jonka avulla pyritään vaikuttamaan niin yksilön kuin yhteisön tasolla päihteiden käytön ja päihdeongelmien riskitekijöihin ja niiltä suojaaviin tekijöihin. Vuorovaikutuksen perustuvat interventiot ovat yleensä tehokkaampia kuin didaktiset, yksisuuntaiset interventiot. Menestyksellisiksi ovat osoittautuneet useat laaja-alaiset yhteisöohjelmat, joissa monenlaisia ja -tasoisia interventioita on toteutettu koordinoitusti yhtäikaa. Esimerkiksi on tarjottu tukea kodeille, nostettu sopivia teemoja esille kouluopetuksessa, järjestetty nuorille mahdollisuuksia keskinäiseen tukeen ja vaikuttamiseen sekä valvottu korostetusti päihteiden tarjontaa. Nämä tulokset korostavat

³³ Huumausainestrategia 1997, s. 56.

³⁴ vrt. Morgan 2001.

nuorisopajojen osallistumista paikallisen ehkäisevän päihdetyön hankkeisiin ja ylipäänsä hyviä yhteistyösuhteita lähiympäristön toimijoihin.

Ei ole yhtä huumeekysymystä eikä yleispäteviä menetelmiä niin kokeilun kuin ongelmakäytönkin ehkäisemiseen, vaan myös ehkäisevän työn suhteen joudutaan tekemään valintoja ja asettaman prioriteetteja. Suositeltavaa on panostaa eniten vakaviin ongelmiin ja vaarallisimpiin aineisiin ja käyttötapoihin. Ehkäisyn tulisi kohdistua yhtäläisesti laillisten ja laittomien päihteiden riskeihin³⁵.

4.2.2 *Työpajatoiminnan paikka ja merkitys ehkäisevässä päihdetyössä*

Nuorten huumeiden käytön ehkäisytoimikunta luonnehtii työpajojen mahdollisuuksia tässä kokonaisuudessa näin:

Työpajatoiminta muodostaa monella tapaa otollisen ympäristön nuorten huumeiden käytön ehkäisyn luontevaksi toteuttamisympäristöksi. Työpajatoiminnalle tyypillinen yksilökohtainen toimintatapa mahdollistaa läheisen oppilas–ohjaaja-kontaktin synnyn. Niinpä toiminnassa on mahdollisuus soveltaa opetuskulttuurissa nykyisin tarpeellisenä pidettyä nuorten ehdoilla työskentelemistä, jonka seurauksena toiminnassa vapautuu energiaa nuorelle tärkeän identiteettityön läpikäymiseen. Sekavalta ja toivottomalta näyttävään elämänhorisonttiin on mahdollista saada uudenlaista avaruutta erilaisia vaihtoehtoja kokeilemalla ja näistä kokemuksista oppimalla. Tässä yhteydessä preventiomekanismina toimiikin nuoren aktivoiminen oman elämänsä sankareiksi, kuitenkin tietoisien aikuisten ohjaajan läsnäolosta. Työpajojen yhteyteen on myös käynnistetty erilaisia elämys- ja taidekasvatuksen projekteja, joiden avulla nuorten elämään on tuotettu sellaisia kokemuksellisia sisältöjä, joita on muuten saatettu etsiä juuri päihteiden avulla.³⁶

4.2.3 *Työpajaspesifi ohjaus: primaariehkäisyä yhteisöllisellä tasolla*

Osa niistä nuorista, joita edellä on kuvattu, on aivan tavallisen työpajaohjauksen piirissä. Näin on ainakin niiden nuorten kohdalla, joilla ei ole esiinny päihteiden käyttöä tai joiden päihteiden käyttö on niin vähäistä, että sitä ei havaita pajalla.

Primaaritason ehkäisyn tavoitteena on ehkäistä päihteiden käytön aloittaminen. Työpajalla tätä on koko työpajan toiminta, joka sinällään tarjoaa mielekästä sisältöä nuoren elämään sekä mahdollisuuden löytää tavoiteltavaa tulevaisuudelta. Koko pajayhteisölle

³⁵ Morgan 2001, s. 63.

³⁶ Nuorten huumeidenkäytön ehkäisytoimikunnan mietintö 2000, s.55.

voidaan tarjota myös yhteisöllisesti koulutusta huumeasioissa ja valmiudessa keskustella huumeista elämänhallinnan riskitekijöinä.

Työpajatoiminta tarjoaa nuorelle yhteisön ja vahvistaa hänen sitoutumistaan ja kiinnostumistaan yhteiskuntaan, mitä pidetään suojaavana tekijänä ja pidäkkeenä ongelmakäyttäytymiseen yllyttävillä impulsseilla. Parantamalla käytännössä nuoren selviytymis- ja sijoittumismahdollisuuksia se vähentää paineita ja koettua ristiriitaa yksilön toiveiden ja mahdollisuuksien välillä, mitä pidetään yhtenä päihteiden ongelmakäytön riskitekijänä. Organisoitu ja toimielias ajankäyttö vähentää myös riskiä, jonka yhteiskunnan instituutioiden heikkeneminen ja niiden kyvyttömyys kontrolloida ongelmakäyttäytymistä aiheuttavat, kun nuoret eivät samaistu kotinsa ja yhteiskunnan arvoihin. Näin työpajatoiminta kompensoi ehkä koettua instituutioiden heikkoutta. Työpajojen tarjoama kiinteä vuorovaikutus ohjaajien kanssa pienentää riskiä ikäryhmän sisäiseen, aikuisyhteisöstä vieraantuneeseen arvomaailmaan. Nuoret omaksuvat päihteitä koskevat uskomuksensa erityisesti vanhemmilta ja muilta aikuisilta, so. näiden todellisesta elämäntäytännöstä, ja ystäviltään. Työpajatoiminta tarjoaa mahdollisuuden vahvistaa ongelmakäytöltä suojaavia tekijöitä tarjoamalla sekä aikuiskontakteja että sukupolvien välisen keskusteluympäristön, jossa uskomuksia voi muodostaa ja pohtia.

4.2.4 Sekundaari- ja tertiaariehkäisyä kohdennetuille ryhmille

Sekundaariehkäisyn tavoitteena on ehkäistä päihteiden todennäköinen käyttö tietyssä ryhmässä sekä tukea ajoittaisen käytön vähentämistä ja lopettamista. Tällöin voidaan käyttää myös termiä riskiryhmäehkäisy. Tämän toiminnan rajoista ja mahdollisuuksista keskustellaan työpajatoiminnan kehittämisessä.

Työpajalle tulevan riskiryhmään kuuluvan nuoren toimintakyky voi olla hyvinkin huono. Hän tulee pajalta hakemaan työtä, toimintaa, oppimista, palvelua työhön ja toimeentuloon liittyvissä kysymyksissä. Hän odottaa ihmismäistä kohtelua ja ohjausta niihin tarpeisiin, joita hänellä sillä hetkellä on. Joskus nuoren auttamisessa tarvitaan kuitenkin pidempää reittiä, kasvatusta ja ohjausta.

Toisin kuin huumausaineiden kokeilukäytön suhteen on laita, ongelmakäyttö korreloi vahvasti sosiaalisen ja taloudellisen huono-osaisuuden kanssa. Ongelmakäyttäjiksi valikoituvat todennäköisimmin ne, joiden osalta toteutuu suuri joukko ketjuuntuvia riskitekijöitä, esimerkiksi köyhyys, kotoa saadun tuen heikkous, epäonnistuminen koulussa, koulutuspuutteen heikkous ja työttömyys. Niinpä yleiset, yhtäläisesti kaikkiin kohdistuvat ehkäisytoimet eivät ole riittäviä ongelmakäytön ehkäisyssä, vaan tarvitaan valikoivia ja riskiryhmälle suunnattuja toimia. Koska päihdeongelmat ovat vain yksi ilmaus tällaisen huono-osaisen yksilön yhteiskuntaan sopeutumisessaan kohtaamista vaikeuksista, myös ehkäisevien toimien tulee kohdistua ensi sijassa hänen koko tilanteeseensa.³⁷

Hyviä tuloksia on saatu niin yhteistyöstä kotien ja vanhempien kanssa kuin riskiryhmiin kuuluvien aktivoimisesta nuorisotyön keinoin. Onnistumiskokemukset työpajojen tarjoamissa tehtävissä, jotka ovat eri tyyppisiä kuin koulussa, voivat parantaa merkittävä-

³⁷ Morgan 2001, s. 52–57

ti epäonnistumisia ehkä koulussa kokeneen nuoren itsetuntoa ja uskoa selviytymiseensä, mitkä puolestaan ovat merkittäviä suojaavia tekijöitä.

Korjaava ehkäisy, päihderiippuvuuden tunnistaminen ja hoito, edellyttää työpajoilta kykyä tunnistaa ongelmakäyttö, ottaa se puheeksi nuoren kanssa, motivoida hänet hakemaan apua ja neuvoa palveluihin. Sekä asenne- että osaamistasolla henkilöstön koulutus, sopimukset ja ohjeet ovat onnistumisen edellytys. Hoitojärjestelmän tuntemusta ja yhteistyötä sen kanssa tulee virittää aloitteellisesti eikä vasta käytännön tapausten ilmettyä.

5 Pajojen huumetyön järjestäminen ja ehdotukset

5.1 Lähtökohdat

5.1.1 Normaaliusperiaate

Ohjausryhmä korostaa työpajojen normaaliusperiaatetta. Sillä tarkoitetaan aktiivista pyrkimystä kehittää pajatoimintaa mahdollisimman erilaisille nuorisoryhmille soveltuvaan paikaksi parantaa elämänhallintaansa ja työmarkkinoille tai koulutukseen integroitumistaan. Heterogeeninen asiakasrakenne on tärkeä edellytys työpajojen myönteiselle ja dynaamiselle työilmapiirille. Tällöin on mahdollisuus käyttää hyväkseen sellaista vertaisryhmän tukea, joka antaa päihdeongelmien kanssa kamppaileville nuorille vaihtoehtoisia samaistumiskohteita ja positiivisen elämäntavan malleja. Työpajan keinojen rajat tulevat vastaan, kun moniongelmaisten nuorisoryhmien osuus kasvaa liian suureksi. Tällaisessa ryhmässä vertaisryhmät synnyttävät helposti takaisin huumeidenkäyttökulttuureihin ohjaavaa ilmapiiriä. Ohjausryhmä korostaa myös sitä, että työpajatoiminnan periaattein ei ole järkevää eikä mahdollistakaan perustaa työpajoja, jonne kootaan etupäässä huumeongelmaisia nuoria.

On myös perusteltua huolehtia siitä, että työpajat eivät leimaudu *syrjäytymisen ehkäisy-palveluksi*. Työpajan yleinen imago on tärkeä siksi, että hyvin erilaiset ja niin sanotut normaalinuoret voisivat hakeutua työpajatoimintaan ja myös siksi, että pajalla toimiva päihdeongelmasta irti pyrkivä nuori ei leimautuisi syrjäytyneeksi pelkästään siksi, että hän on pajanuori.

5.1.2 Yhteisöllinen ja osallistava pedagogia

Työpaja on omaleimainen kasvatuksellinen työyhteisö, jossa pyritään vahvistamaan nuoren elämänhallintaa ja hänen siirtymistään koulutukseen tai työelämään. Kasvatuksellisia periaatteina korostuvat yhteisöllisyys ja osallisuus. Työpajat ovat sosiaalisia yhteisöjä, joissa opetellaan yhdessä toimimisen periaatteita, vastuullisuutta, toisen asemaan asettumista sekä vuorovaikutustaitoja. Vertaisryhmä toimii parhaimmillaan innostavana ja myönteisiä elämänmalleja tarjoavana kasvuyhteisönä. Osallisuus tarkoittaa aktiivista pyrkimystä ottaa pajanuoret yhdessä ohjaajien kanssa mukaan pajatoiminnan

suunnitteluun, itse toimintaan ja tulosten arviointiin. Pajatoiminta on nuorten kanssa toteutettava oppimisprosessi.

Prosessimaisuuden takia oppimistuloksia ei voida aina ennustaa yksityiskohtaisesti etukäteen. Avoimena oppimistapahtumana pajatoiminta tuottaa jatkuvasti uutta tietoa ja uusia hyviä käytäntöjä. Tästä syystä on tärkeää, että pajojen huumetoiminnasta kootaan systemaattisesti tietoa ja huolehditaan sen tehokkaasta jakamisesta pajaverkoston toiminnan edelleen kehittelyyn.

5.1.3 Huumeiden käyttökulttuurien moni-ilmeisyyteen vastaaminen

Huumeiden käyttö nuorten keskuudessa on selvästi lisääntynyt 1990-luvun aikana. Nuorten asenteet etenkin miedoiksi tulkittuja huumausaineita kohtaan ovat lieventyneet ja huumemarkkinat kasvaneet. Samalla ongelmien laatu ja suuruus vaihtelevat. Ohjausryhmän mielestä tilanteessa, jossa erilaisten huumeiden käytön lisääntyminen ja käyttötapojen monipuolistuminen on kiistatonta, myös ehkäiseviä toimintastrategioita on syytä monipuolistaa, kuten Nuorten huumeidenkäytön ehkäisytoimikunta toteaa mietinnössään³⁸. Tavoitteena on pidettävä, että pajalla ehkäisevää huumetyötä tekevillä henkilöillä on riittävät valmiudet ymmärtää ja seurata erilaisia ja jatkuvasti muuttuvia huumeiden käyttökulttuureja. Tämä on tärkeä koulutuksellinen haaste. Myös pajatoiminnan suunnittelussa tulee ottaa huomioon erilaisessa päihteiden käyttötilanteessa olevat nuoret. Starttipaja on hyvä esimerkki toiminnasta, joka on räätälöity vaikeassa tilanteessa olevan nuoren *sisääntuloaskelmaksi* pajatoimintaan.

5.1.4 Ehdotus

Ohjausryhmä pitää tärkeänä, että työpajojen huumetyön kehittäminen perustuu seuraaviin periaatteisiin: (1) pajat pidetään avoimena oppimisympäristöinä (*normaaliusperiaate*), (2) pajanuoret otetaan mukaan pajayhteisön toiminnan suunnitteluun, toteuttamiseen ja arviointiin (*yhteisöllinen ja osallistava pedagogia*) sekä siihen, että pajatoimintaa muokataan nuorten erilaiset huumeiden ja muiden päihteiden käyttötavat huomioon ottaen (*huumeiden käyttökulttuurien moni-ilmeisyyteen vastaaminen*).

5.2 Huumetyötä koskeva osaaminen

5.2.1 Nykytilanne ja kehittämistarve

Lähtökohdan työpajatoiminnan huumetyölle muodostaa pajatoiminta sellaisenaan, joka tarjoaa mielekästä sisältöä nuoren elämään ja antaa mahdollisuuden löytää tavoiteltavaa tulevaisuudelta. Hyvin toteutettu pajatoiminta on jo sinällään hyvää ennaltaehkäisevää huumetyötä.

³⁸ Nuorten huumeiden käytön ehkäisytoimikunnan mietintö 2000, s. 76.

Työpajatoiminnan monimuotoisuus ilmenee itse pajatoiminnasta, pajojen asiakkaista ja pajojen ohjaajina toimivien työ- ja yksilövalmentajien osaamisesta. Työvalmentajat ymmärretään yleensä oman teknisen ammattialansa osaajina kun taas yksilövalmentajat ovat usein ihmissuhdealan koulutuksen saaneita ja vastaavat mm. palveluihin ohjaamisesta ja nuoren elämänhallinnan tukemisesta. Pajoilla tehtävän huumetyön tekijöiksi tulisikin ymmärtää kaikki pajayhteisön jäsenet juoksupojasta johtajaan. Työpajayhteisön tulee sopia aina yhteisen keskustelun tuloksena, miten huumeiden käyttöön puututaan. Tavoitteena on saada koko pajayhteisö pohtimaan toimintaohjetta yksittäistapauksia varten yhteisesti sovittujen menettelytapojen kautta.

Huumeilmiön moni-ilmeisyyden vuoksi pajahenkilöstön valmiuksia kohdata ja käsitellä huumeisiin liittyviä asioita tulee kehittää jatkuvasti. Työpajojen huumetyön kehittämisen painopisteet ovat riskiryhmiin kuuluvien nuorten tavoittamisessa sekä ongelmakäytön tunnistamisessa, puheeksi ottamisessa, lojaalissa ja kannustavassa suhtautumistavassa nuoriin, joilla on ongelmia, kyvyssä ohjata asiakkaita tarvittaessa hoitopalvelujen piiriin ja osallistumisessa omilla keinoillaan ongelmakäyttäjän elämän tukemiseen.

5.2.2 *Ehdotus*

Työpajoissa tuotetaan huumetyölle yhteisesti hyväksytyt, pajakohtaiset pelisäännöt. Tätä tukemaan käynnistetään vuonna 2003 valtakunnallinen kehittämishanke.

Hanke toteutetaan että sosiaali- ja terveysministeriö asettaa johtoryhmän, jossa ovat sosiaali- ja terveysministeriön lisäksi edustettuna opetusministeriö, Sosiaali- ja terveysalan tutkimus- ja kehittämiskeskus, Opetushallitus ja Valtakunnallinen työpajayhdistys ry sekä tämän ehdottamat pajojen edustajat. Jokaiseen lääniin koulutetaan työpajatoiminnan ja päihdetyön asiantuntijoita. He käynnistävät ja ohjaavat huumetyön pilottihankkeita lääneissään syksyllä 2003.

Valtakunnallinen Työpajayhdistys ry tekee esityksen johtoryhmälle edellä mainituista pajojen asiantuntijahenkilöistä. Johtoryhmä vastaa valtakunnallisen koulutushankkeen järjestämisestä. Johtoryhmä myös seuraa asiantuntijoiden toimintaa ja valmistelee valtakunnallista ohjeistusta, joka perustuu syksyllä 2003 toteutettujen pilottihankkeiden tuloksiin.

5.3 **Starttivaihe työpajatyöskentelyssä**

5.3.1 *Lähtökohdat*

Pajojen asiakaskunta on muuttunut yhä haasteellisemmaksi. Laman vaikutukset näkyvät asiakaskunnassa mm. mielenterveys- ja päihdeongelmina sekä yleisinä elämän hallinnan vaikeuksina. Monilla pajanuorilla ei ole lainkaan kokemusta työelämän pelisäännöistä ja arjen hallinnassa on suuria puutteita. Kasaantuessaan saman henkilön osalle nämä seikat vaikeuttavat jatkossa työelämäänsä sijoittumista ja yhteiskunnallista osallisuutta.

Suomessa on perustettu työpajojen yhteyteen ns. startti- tai esipajavaiheita. Työskentelyä on jäsennetty ja kehitetty useilla paikkakunnilla. Starttivaiheen tarkoituksena on parantaa nuoren toimintakykyä, jotta hän voisi osallistua työvoimapolitiittisiin toimiin, koulutukseen tai kuntouttavaan työtoimintaan.

Starttivaihe vastaa niiden asiakkaiden tarpeisiin, joita peruspalvelut eivät tavoita. Starttivaiheessa olevat nuoret tarvitsevat erittäin intensiivistä tukea ja aikaa omien tavoitteidensa määrittelyyn. Starttivaiheen hyöty asiakkaalle on oman elämän jäsentämisen, tavoitteiden asettamisen ja arjen hallinnan mahdollistaminen yksilöllisellä työskentelyotteella yhteisön sisällä.

Starttivaiheen läpikäytyään asiakkaan toimintakyky on vahvistunut niin, että hän kykenee osallistumaan työvoimapolitiittisiin toimiin, joko työpajalla tai muussa ympäristössä. Starttivaiheessa voidaan myös arvioida asiakkaan tarvitseman hoidon tai kuntoutuksen määrä tai laatu yhteistyössä viranomaisverkoston kanssa.

5.3.2 *Starttivaiheen toimintaa määrittävät periaatteet ja työmenetelmät*

Starttivaiheen lähtökohtana on matalan kynnyksen periaate. Asiakas voi ohjautua starttivaiheeseen itse omista lähtökohdistaan käsin tai viranomaisyhteistyön tuloksena. Starttivaiheessa asiakkaalle ei aseteta valmiiksi pureskeltuja odotuksia tai velvoitteita. Tavoitteena voi aluksi olla se, että asiakas ylipäänsä tulee paikalle.

Starttivaiheessa asiakkaan elämäntilanne kartoitetaan ja yksilöllisten tavoitteiden pohjalta pyritään rakentamaan siltaa varsinaiseen pajatyöhön tai mahdollisesti muiden asiakkaan nimeämien tavoitteiden suuntaan. Lähtökohtana on joka tapauksessa asiakkaan subjektiivisuus: asiakas määrittelee itse tavoitteensa. Jos asiakkaan tavoite on päästä työelämään, tulisi hänen olla tietoinen myös niistä edellytyksistä, joita työelämä asettaa, ja sitoutua toimimaan niiden suuntaisesti.

Starttivaiheen sisällössä otetaan huomioon asiakkaan yksilölliset tarpeet päihdekuntoutumisen, mielenterveyshoidon, elämän hallinnan lisäämisen ja arjen sujumisen näkökulmasta. Suuri osa ajasta käytetään yleistä elämänhallintaa lisäävien asioiden läpikäymiseen. Jonkun asiakkaan kanssa lähdetään liikkeelle oikean päivärytmin tavoittelemisesta, toisen kanssa selvitetään raha-asioita, kolmatta tuetaan avohoidossa.

Toiminnallisuuden periaate ohjaa starttivaiheen työskentelyä. Yhdessä tekemällä starttivaiheessa haetaan normaalisuuden periaatetta. Tekemisen sisällöt vaihtelevat ryhmän tai yksilön tarpeiden mukaan. Normaalisuutta haetaan käymällä läpi arkeen liittyviä asioita käytännössä: esimerkiksi käydään yhdessä kaupassa, tehdään ruokaa ja siivotaan omat jäljet.

Asiakkaan kunnioittaminen sekä työntekijän ja asiakkaan tasavertainen asema määrittävät myös starttivaiheeseen olennaisesti kuuluvia periaatteita. Ratkaisukeskeinen työote ja välitön asioihin reagoiminen mahdollistavat joustavan työskentelyn.

Asiakkaiden starttivaihe voi kestää muutamasta viikosta kuukausiin. Starttivaihe voi nimestään huolimatta olla myös varsinaisen työpajakakson aikana tai sen päätyttyä.

Olennaista on reagoida asiakkaan tarpeeseen. Pajajakson aikana saatetaan huomata, ettei hän syystä tai toisesta kykene varsinaiseen työpajatyöskentelyyn vaan tarvitsee starttivaihetta pajajakson onnistumiseksi. Toisaalta pajajakson päättävä henkilö saattaa tarvita työllistymiselleen tai muille yksilöllisille tavoitteilleen tukea, jona starttivaihe voi toimia työpajajakson jälkeen.

5.3.3 *Yhteistyö muiden toimijoiden kanssa*

Starttivaiheen onnistumiseksi yhteistyö muiden nuoren elämässä vaikuttavien toimijoiden kanssa on ensiarvoisen tärkeää. Starttivaiheen työntekijän tehtävänä on myös kulkea nuorten rinnalla ja olla tukihenkilönä esimerkiksi viranomaisten tai lähiverkoston kanssa toimiessa. Olennaista on olla aikaansaamassa tilannetta, jossa kaikilla toimijoilla on sama kieli ja yhteinen päämäärä. Nuoren lähiverkoston vahvistaminen, aktivoiminen ja viranomaisyhteistyön koordinointi edesauttavat osaltaan nuorta saavuttamaan tavoitteensa. Starttivaiheen työntekijän tekemä toimiva yhteistyö eri viranomaisten kanssa antaa työntekijälle vahvat linkit työskennellä työskentelyyn nuoren rinnalla monilla eri tasoilla.

5.3.4 *Starttivaiheen ohjaajalle asettamat vaatimukset*

Starttivaihe edellyttää ohjaajalta kykyä toiminnan tavoitteiden asettamiseen yhteistyössä asiakkaan kanssa. Ohjaajalla tulee olla käsitys siitä, mitä seurauksia eri tavoitteiden suuntaan toimimisesta asiakkaalle mahdollisesti on. Tämä edellyttää laajaa näkemystä paikallisesta palvelujärjestelmästä, yhteistyö- ja vuorovaikutustaitoja sekä ennakkointitaitoja.

Ohjaajalla tulee olla kyky luoda ja ylläpitää kontakti asiakkaaseen. Yhteisen arjen jakaminen saa aikaan tilanteen, jossa *tuttuus* on työmenetelmä. Se mahdollistaa lähestymisen asiakkaan vaatimalla tavalla, yksilöllisiä tarpeita kuunnellen. Tällainen työote edellyttää ohjaajalta hyviä ammatillisia valmiuksia, eri työmenetelmien hallintaa ja rohkeutta astua ulos ammatillisesta roolista. Toiminnan järjestäjän tulee tunnustaa työn vaativuus ja tukea ohjaajan työssä jaksamista työnohjauksen, täydennyskoulutuksen ja tarvittaessa työparityöskentelyn keinoin. Tämä edellyttää usein toiminnan uudelleen järjestämistä ja henkilöstön ja tilojen lisäresurssointia.

Ohjausryhmän arvion mukaan starttivaihe työpajatoiminnassa on osoittautunut tehokkaaksi toimintamalliksi nuorten syrjäytymisen syvenemisen katkaisukeinona, huumeidan käytön ehkäisymenetelmänä sekä nuoren yhteiskuntaan kiinnittymisen apuvälineenä.

5.3.5 *Ehdotus*

Ohjausryhmä ehdottaa starttivaihe toiminnan laajentamista osaksi kaikkien työpajojen toimintaa joko tuottamalla palveluja itse tai luomalla jokaiselle työpajalle mahdollisuus käyttää muualla tuotettuja starttivaiheen palveluja.

LÄHDELUETTELO:

Kirjallisuuslähteet:

Laakso, Kirsti (2001). Tekemisen meininkiä elämään: Nuorten työpajatoiminnan arviointia. Jyväskylän opetussosiaalikeskuksen julkaisusarja, Jyväskylä.

Leinonen T., Pekkala T. (2001). Kannattaako työpajatoiminta?, Tutkimus työpajojen taloudellisesta ja sosiaalisesta toiminnasta. Opetusministeriö, Kulttuuri-, liikunta- ja nuorisopolitiikan julkaisusarja nro 12/2001, Helsinki.

Luopa, Pauliina, Rimpelä, Matti ja Jokela, Jukka (2000). Huumeet ja koululaiset : tuloksia kouluterveyskyselystä 1996-2000. Sosiaali- ja terveysalan tutkimus- ja kehittämiskeskus, Aiheita 25/2000, Helsinki.

Morgan, Mark (2001). Drug Use Prevention: An Overview of Research. Stationery Office, Dublin, Ireland.

Mäntysaari Mikko. (1999) Toimeentulotuki työllistäjänä, Lahden työllistämiprojektin arviointia. Stakes, Finsoc Työpapereita 3. Helsinki

Paju, Petri ja Vehviläinen, Jukka (2001). Valtavirran tuollapuolen: Nuorten yhteiskuntaan kiinnittymisen kitkat 1990-luvulla. Nuorisotutkimusverkosto, Nuorisotutkimusseura, Julkaisuja 18 /2001, Helsinki.

Paakkunainen, Kari (1995). Nuori työtön: itkijä, katsoja vai ratkaisija? Nuorisotutkimusseura, 1995, Helsinki.

Vehviläinen, Jukka (2000). Ammattipajan kautta tutkintoon? :ammattillisten oppilaitosten innovatiiviset työpajat. Opetushallitus, Moniste, Helsinki.

Virtanen, Petri (1998). Innovatiiviset työpajat. Työministeriö, ESR-julkaisut, Helsinki.

Virallislähteet:

Euroopan sosiaalirahaston tavoite 3 –ohjelma (1995).

Huumausainestrategia 1997. Huumausainepoliittisen toimikunnan mietintö. Komiteamietintö 1997/10.

Innovatiiviset työpajat ammatillisissa oppilaitoksissa: ESR-projektin loppuraportti. Opetushallitus, Moniste 5/2002, Helsinki.

Kuntouttavan työtoiminnan käsikirja (2001). Työministeriö, Julkaisuja 289. Sosiaali- ja terveysministeriö, Oppaita 2001:8, Helsinki.

Toimenpideohjelma huumausainepolitiikan tehostamisesta vuosille 2001 – 2003. Julkaistu verkossa esim.http://www.stakes.fi/neuvoa-antavat/laitjalinjat/Pdf/STM_tehoohjelma.pdf

Toimenpideohjelma nuorten osallisuuden edistämiseksi (2002).

Valtioneuvoston periaatepäättös huumausainepolitiikan tehostamisesta 5.10.200 (2000). Julkaistu Valtioneuvoston viikko –julkaisussa 6.10.2000.

TYÖPAJOJA KOSKEVA HUUMEISIIN LIITTYVÄ LAINSÄÄDÄNTÖ

1. Yleistä

Nuorisotoimen asiakkaan oikeudellista asemaa määritettäessä on nojaututtava säännöksiin, jotka koskevat joko osittain tai kokonaan sitä joukkoa, josta nuorisotoimen asiakaskunta koostuu. Nuorten työpajatoiminta laajentaa nuorisotoimen käsitettä oikeudellisessa mielessä. Työpajatoiminnassa tulee noudattaa muun nuorisotoimintaan koskevan säännösten lisäksi soveltuvasti työelämässä ja kouluissa voimassa olevia säädöksiä.

Nuorten työpajalla työssä olevan henkilön oikeudellista asemaa määrittää myöskin se, minkälaisen sopimuksen perusteella henkilö työskentelee pajalla ja työpajalle henkilön ohjanneen viranomaisen tai muun asianomaisen tausta. Työpajoilla on työskentelevien henkilöiden tavoitteet ja kuuluminen erilaisten järjestelmien, kuten aktivointisuunnitelman tai ulkomaalaisen kotoutumissuunnitelman, piiriin määrittää osaltaan hänen oikeudellista asemaansa.

Yhteistä nuorten työpajalla työskenteleville on se, miten henkilön oikeudelliseen asemaan voidaan puuttua. Perusoikeussäännöstö kuuluu jokaiselle, eikä henkilö voi luopua niistä esim. sopimuksen perusteella. Perusoikeuksien rajoituksilla taas mahdollistetaan puuttuminen henkilön oikeudelliseen asemaan, mikäli ko. rajoitus täyttää oikeuksien perustuslaintason vaatimat edellytykset.

2. Perusoikeudet

Perustuslaintasoinen yksityisyyden suoja (Suomen perustuslaki 11.6.1999/731, 7 §) kuuluu jokaisen henkilökohtaiseen vapauteen koskemattomuuteen. Siihen ei saa puuttua mielivaltaisesti tai ilman laissa säädettyä perustetta. Henkilökohtaiseen vapauteen katsotaan kuuluvaksi henkilön fyysinen vapaus, tahdonvapaus sekä hänen henkilökohtainen itsemääräämisoikeus, jolla tarkoitetaan yksilön oikeutta määrätä itsestään ja toimistaan. Oikeus henkilökohtaiseen koskemattomuuteen suojaa sekä ruumiilliseen että henkiseen koskemattomuuteen puuttuvaa toimintaa vastaan myös yksityisten välisissä suhteissa. Se suojaa muun muassa henkilöön kohdistuvilta tarkastuksilta sekä pakolla toteutettavilta lääketieteellisiltä ja muilta vastaavilta toimenpiteiltä.

Yksityisyyden suoja kattaa myös perustuslain 10 §:ssä säädetyn yksityiselämän suojaan. Yksityiselämällä tarkoitetaan henkilön yksityistä piiriä yleisenä käsitteenä ja siihen katsotaan kuuluvan ainakin yksilön oikeus solmia ja ylläpitää suhteita muihin ihmisiin ja ympäristöön sekä oikeus määrätä itsestään ja ruumiistaan. Oikeudella yksityiselämään tarkoitetaan yksilön oikeutta elää yksityiselämäänsä ilman viranomaisten tai muiden ulkopuolisten tahojen mielivaltaista tai aiheetonta puuttumista. Tämä säännös vaatii valtiota pidättäytymään kansalaisten yksityiselämää loukkaavista toimista, mutta myös ryhtymään aktiivisiin toimenpiteisiin yksityiselämän suojaamiseksi toisten yksilöiden loukkauksia vastaan.

Perusoikeudet eivät ole täysin ehdottomia ja niiden rajoittaminen on tietyissä tilanteissa mahdollista. Oikeuksien perustuslaintasoisuus asettaa merkittäviä ehtoja rajoitustavoille ja rajoitusten laajuudelle. Perusoikeusrajoitusten sallittavuus määräytyy oikeustieteessä ja lainsäädäntökäytännössä kehittyneiden yleisten ja lakitekstiin kirjattujen erityisten rajoitusedellytysten perusteella. Perustuslain yksityiselämän suojaa koskevaan kohtaan ei sisälly erityisiä rajoitusperusteita, kun taas henkilökohtaiseen koskemattomuuteen puuttuminen ei saa sitä koskevan erityisen säännöksen perusteella tapahtua mielivaltaisesti eikä ilman laissa säädettyä perustetta (PL 7§:n 3 momentti).

Yleisten perusoikeuksien rajoittamista koskevien vaatimusten mukaan perusoikeuksien rajoituksista on säädettävä riittävän tarkkarajaisella ja täsmällisellä lailla. Tavallisessa lainsäätämisyjärjestyksessä säädetyllä lailla ei voida kuitenkaan säätää perusoikeuden ytimeen ulottuvaa rajoitusta. Perusoikeuteen ei voida puuttua niin laajasti, että se kovertaa tyhjäksi perusoikeuden sisällön. Perusoikeutta rajoitettaessa on huolehdittava riittävästä oikeusturvajärjestelystä eikä rajoitus saa olla ristiriidassa kansainvälisten ihmisoikeusvelvoitteiden kanssa.

Perusoikeuksien rajoitusperusteiden on lisäksi oltava perusoikeusjärjestelmän kannalta hyväksyttäviä ja painavan yhteiskunnallisen tarpeen vaatimia. Rajoitusten tulee olla välttämättömiä tavoitteen saavuttamiseksi sekä laajuudeltaan oikeassa suhteessa perusoikeuksien suojaamaan oikeushyvään ja rajoituksen taustalla olevan yhteiskunnallisen intressin painoarvoon.

3. Työelämää koskevat säädökset

3.1 Työsopimuslaki

Työsopimuslain 8 luvun 1 §:n mukaan työnantaja voi purkaa työsopimuksen lakkaamaan välittömästi, jos tärkeä syy sitä vaatii, eivätkä asianhaarat anna aiheita muuhun arviointiin. Tärkeällä syyllä tarkoitetaan työntekijän laiminlyöntiä, käyttäytymistä tai olosuhteiden muutosta, minkä johdosta työnantajalta ei kohtuudella voida vaatia sopimussuhteen jatkamista. Päihteiden, millä tarkoitetaan myös huumeita, käyttö työpaikalla tai päihtyneenä esiintyminen työpaikalla ovat lainkohdassa mainittuja esimerkkejä työsopimuksen purkuoikeuteen vaikuttavasta työntekijän käyttäytymisestä. Esimerkit on mainittu kyseisen säännöksen perusteluissa. Näin ollen työntekijän esiintyminen huumeiden vaikutuksen alaisena tai huumeiden käyttäminen työpaikalla voi antaa aiheen työsopimuksen purkamiseen, jos tärkeä syy sitä vaatii.

3.2 Työturvallisuuslaki

Työsuojelun tavoitteena on kehittää työntekijöiden terveyden kannalta vaaraton työympäristö muuttamalla työ ja työolosuhteet terveyttä, turvallisuutta ja viihtyvyyttä edistäviksi. Sen avulla pyritään siten vähentämään ja poistamaan työssä esiintyviä vaaroja. Työturvallisuuslain mukaan työnantajalla on ensisijainen vastuu työsuojelun toteuttamisesta, mutta myös työntekijöillä on henkilökohtainen ja keskinäinen vastuu työturvallisuudesta.

Työturvallisuuslain perusteella työnantajalla voitaisiin katsoa olevan velvollisuus puuttua työpaikalla ilmenevään huumeiden käyttöön ja poistaa itselleen tai muille työntekijöille mahdollisesti vaaraa aiheuttava työntekijä työtehtävistä. Työnantajan on noudatettava työsuojeluvelvoitteitaan rangaistuksen uhalla, minkä johdosta työnantajalle onkin taattava riittävät keinot huolehtia työpaikan turvallisuudesta ja terveellisyydestä lakisääteisen velvollisuutensa mukaisesti.

3.3 Työterveyshuoltolaki

Työterveyshuollon toimet voivat kohdistua joko työntekijään, työympäristöön tai työhön. Yksilöllisiä työntekijään kohdistuvia toimenpiteitä ovat ohjaus, neuvonta, terveystarkastukset, tutkimukset ja hoito sekä työkyvyn ja kuntoutustarpeen arviointi. Työpaikan terveydenhuollossa tehtävien terveystarkastusten tavoitteena on työntekijän terveyden ja toimintakyvyn arviointi, selvittäminen ja seuranta.

Terveystarkastukset on toteutettava asianmukaisesti, tarkastuksissa on käytettävä luotettavia menetelmiä ja työntekijän oikeusturva- ja tietosuojaperiaatteet on huomioitava. Työntekijä ei voi ilman perusteltua syytä kieltäytyä osallistumasta edellä mainittuun terveystarkastukseen. Perustellun syyn katsotaan olevan olemassa muun muassa silloin, kun työntekijälle on äskettäin suoritettu vastaava terveystarkastus. Kyse voi olla terveystarkastuksen järjestämisestä terveydelle vaaraa tai haittaa aiheuttavassa työssä, erityistä sairastumisen vaaraa aiheuttavassa työssä tai vajaakuntoisen työntekijän työssä selviytymisen seurannasta. Kyse voi olla myös työntekijän työ- tai toimintakyvyn selvittämisestä työstä aiheutuvien, terveydentilaan kohdistuvien vaatimusten vuoksi. Jos terveystarkastuksen perusteella todetaan työntekijän olevan erityisen herkkyyden, rakenteellisen heikkouden tai muun vastaavan syyn takia ilmeisessä alttiudessa saada työstä vaaraa terveydelleen, ei häntä tule käyttää tällaiseen työhön (10 §).

4. Kouluyhteisöihin liittyvä lainsäädäntö

Perusopetuslaissa (628/1998), Lukiolaissa (629/1998) ja Laissa ammatillisesta koulutuksesta (630/1998) säädetään oikeudesta turvalliseen opiskeluympäristöön. Säädöksissä edellytetään, että päihteiden vastaista toimintaa kehitetään kaikissa kouluyhteisöissä. Turvallisen opiskeluympäristön tavoittelemisen lähtökohtana on turvata kouluyhteisön jäsenten oikeus ympäristöön, jossa ei esiinny riskiä päihteiden tarjontaan tai päihteiden vaikutuksen alaisena toimivien kohtaamiseen. Tavoitteena on mahdollisimman varhaisessa vaiheessa tunnistaa yksittäinen päihteiden kanssa ongelmiin joutunut lapsi tai nuori sekä puuttua hänen elämäntilanteeseensa tarkoituksenmukaisin keinoin.

Kouluyhteisöjä koskevassa lainsäädännössä ei ole olemassa huumetestausta koskevaa erityistä ohjeistusta. Em. säädöksissä ei myöskään ole velvoitteita, joiden mukaan oppilaan olisi osallistuttava huumetesteihin. Opetushallituksen antamassa huumetestejä koskevassa muistiossa kouluille ja oppilaitokselle ei pidetä huumeeseulontojen tekemistä suositeltavana (Huumetestejä koskeva muistio kouluille ja oppilaitoksille, Opetushallitus 2000).

Perusopetuslain, lukiolain ja ammatillisesta koulutuksesta annetun lain mukaan oppilaan tai opiskelijan on suoritettava tehtävänsä tunnollisesti ja käyttäytyttävä asiallisesti. Oppilasta, joka rikkoo järjestystä, menettelee virheellisesti tai käyttäytyy epäasiallisesti voidaan rangaista kurinpidollisesti. Edellä mainittu ei kuitenkaan tarkoita sitä, että pelkästään positiivisen huumetestin tuloksen perusteella oppilasta tai opiskelijaa ei voida rangaista kurinpidollisesti. Rangaistuksen antaminen on mahdollista vain, jos tapahtuma täyttää laissa mainitut kurinpitovirheiden edellytykset. ”Laki ja järjestyssääntö oikeuttavat näin kurinpitovirheiden määräämiseen tilanteessa, jossa oppilaan todetaan huumetestillä tai muuten olevan kouluaikana ja koulualueella huumausaineen vaikutuksen alaisena” (Apulaisoikeuskanslerin päätös, Dnro 8/50/00).

5. Lastensuojelulaki

Lastensuojelulaissa (683/1983) säädetään lapsen oikeudesta turvalliseen ja virikkeitä antavaan ympäristöön, tasapainoiseen ja monipuoliseen kehitykseen sekä siitä, että lapsella on etusija erityiseen suojeluun (1 §). Laissa lapsella tarkoitetaan alle 18-vuotiasta ja nuorella alle 21-vuotiasta (3 §). Kunnan sosiaalilautakunnan ja muiden viranomaisten on seurattava ja kehitettävä lasten ja nuorten kasvuoloja sekä poistettava kasvuolojen epäkohtia ja ehkäistävä niiden syntymistä (6 §). Sosiaalilautakunnan on välitettävä tietoa lasten ja nuorten kasvuoloista ja sosiaalisista ongelmista sekä annettava asiantuntijapua muille viranomaisille samoin kuin kunnan asukkaille ja kunnassa toimiville yhteisöille.

Lastensuojelulain 12 §:n mukaan sosiaalilautakunnan on ryhdyttävä avohuollon tukitoimiin viipymättä, jos lapsen ja nuoren kasvuolot vaarantavat tai eivät turvaa lapsen tai nuoren terveyttä tai kehitystä, taikka jos lapsi tai nuori käyttäytymisellään vaarantaa terveyttään tai kehitystään. Sosiaalilautakunnan on otettava lapsi huostaan ja järjestettävä hänelle sijaishuolto, jos puutteet lapsen huolenpidossa tai muut kodin olosuhteet uhkaavat vakavasti vaarantaa lapsen terveyttä tai kehitystä taikka jos lapsi vaarantaa vakavasti terveyttään tai kehitystään käyttämällä päihteitä, tekemällä muun kuin vähäisenä pidettävän rikollisen teon tai muulla niihin rinnastettavalla käyttäytymisellään (16 §).

Lastensuojelulain 40 § velvoittaa ilmoittamaan lastensuojelun tarpeessa olevasta lapsesta. Säännöksen mukaan sosiaali- ja terveydenhuollon, koulutoimen, poliisitoimen tai seurakunnan palveluksessa olevan taikka luottamustoimessa olevan henkilön, joka on virkaa tai tointa hoitaessaan saanut tietää ilmeisessä perhe- ja yksilökohtaisen lastensuojelun tarpeesta, on ilmoitettava asiasta viipymättä sosiaalilautakunnalle.

6. Sosiaalihuollon asiakkaan asema ja oikeudet

Sosiaalihuollon asiakaslaki (812/2000) sisältää sosiaalihuollon asiakkaan osallistumiseen, kohteluun ja oikeusturvaan liittyvät keskeiset oikeudelliset periaatteet. Lain tarkoituksena on edistää asiakaslähtöisyyttä ja asiakassuhteen luottamuksellisuutta sekä asiakkaan oikeutta laadultaan hyvään sosiaalihuoltoon ja hyvään kohteluun (1 §). Laki määrittelee myös salassapitoa, vaitiolovelvollisuutta ja salassa pidettävien tietojen luo-

vuttamista koskevia kysymyksiä (3 luku). Laki koskee asiakkaan asemaa ja oikeuksia sekä viranomaisen että yksityisen järjestämässä sosiaalihuollossa (2 §). Siltä osin kuin laki koskee vain julkista tai yksityistä sosiaalihuoltoa, tämä on mainittu nimenomaisesti asianomaisessa säännöksessä. Sosiaalihuoltoa toteutettaessa on otettava huomioon asiakkaan toivomukset, mielipide, etu ja yksilölliset tarpeet sekä hänen äidinkielensä ja kulttuuritaustansa (4 § 2 momentti).

Asiakkaan itsemääräämisoikeutta tulee kunnioittaa (8 §). Sosiaalihuoltoa annetaan asiakkaan suostumuksella, jollei kysymys ole tahdosta riippumattoman huollon toteuttamisesta. Sosiaalihuollon toteuttamisessa tarvittavat tiedot hankitaan ensisijaisesti asiakkaalta itseltään. Itsemääräämisellä tarkoitetaan omasta elämästä määräämistä ja omaa elämää koskevien päätösten toteuttamista. Itsemääräämisoikeuden tarkoituksena on suojata yksilöä muiden henkilöiden ja yhteisöjen perusteettomalta väliintulolta silloin, kun yksilö pyrkii määräämään itsestään ja omasta elämästään. Asiakkaan itsemäärääminen edellyttää myös tiedon antamista oikeaan aikaan ja oikeassa muodossa, jotta asiakas voi entistä paremmin vaikuttaa omassa asiassaan.

Itsemääräämisoikeutta koskevassa säännöksessä on korostettu myös sitä, että sosiaalihuollon toimissa tulisi toteuttaa valittavissa olevista vaihtoehdoista se, joka parhaiten vastaa asiakkaan tarpeita. Asiakasta koskeva asia on käsiteltävä ja ratkaistava siten, että ensisijaisesti otetaan huomioon asiakkaan etu (8 § 2 momentti). Erityistä huomiota on kiinnitettävä paljon hoivaa ja huolenpitoa tarvitsevien vanhusten, kehitysvammaisten (9 §) ja alaikäisten asemaan ja oikeuksiin (10 § ja 11 § 3 momentti).

Alaikäisen asiakkaan toivomukset ja mielipide on selvitettävä ja otettava huomioon hänen ikänsä ja kehitystasonsa edellyttämällä tavalla (10 § 1 momentti).

Pääsääntö itsemääräämisoikeudesta ja osallistumisesta on lain 8 §:ssä. Sitä tulisi noudattaa kaikissa tilanteissa. On kuitenkin erityistilanteita, jolloin täysi-ikäinen asiakas ei itse kykene päättämään ja ilmaisemaan omaa tahtoaan hoidon tai huollon järjestelyistä. Tällöin itsemääräämisoikeutta jouduttaisiin soveltamaan siten, että asiakkaan tahtoa selvitetään yhteistyössä hänen laillisen edustajansa taikka omaisensa tai muun läheisen henkilön kanssa. Näissäkin tilanteissa tulisi kuitenkin selvittää asiakkaan toiveet ja mielipide mahdollisimman tarkkaan. Yhteistyö asiakkaan, hänen läheistensä, viranomaisten ja palvelun tuottajan välillä parhaiten voi johtaa asiakkaan edun mukaiseen ratkaisuun.

Mikäli täysi-ikäinen asiakas on henkilöään tai varallisuuttaan koskevassa asiassa ilmeisen edunvalvonnan tarpeessa, tulee sosiaalihuoltolain 6 §:n 1 momentissa tarkoitetun toimielimen tehdä holhoustoimesta annetun lain (442/1999) 91 §:ssä tarkoitettu ilmoitus holhousviranomaiselle edunvalvojan määräämiseksi asiakkaalle. Ilmoituksen saatuaan holhousviranomainen ryhtyy toimenpiteisiin edunvalvonnan tarpeen selvittämiseksi ja tekee tarvittaessa käräjäoikeudelle hakemuksen edunvalvojan määräämiseksi.

Sosiaalihuollon asiakaslaissa kiinnitetään huomiota siihen, että lapset ja nuoret ovat ajattelevia yksilöitä ja oman elämänsä subjekteja, eivätkä pelkästään aikuisten toiminnan ja huolenpidon passiivisia kohteita. Lain säännökset alaikäisen asiakkaan asemasta (10 §) ja alaikäisen asiakkaan oikeudesta kieltää tietojensa antaminen (11 § 3) täydentävät lain 4 – 8 §:issä säädettyjä asiakkaan oikeuksia ja korostavat alaikäisen oman tahdon merkitystä sosiaalihuollon ratkaisuja tehtäessä sekä alaikäisen tahdon selvittämistä hänen ikänsä ja kehitystasonsa edellyttämällä tavalla.

Alaikäisen asiakkaan asemaa tarkasteltaessa on sosiaalihuollon asiakaslain säännösten lisäksi otettava huomioon muun muassa lapsen huollosta ja tapaamisoikeudesta annetun lain (361/1983), holhoustoimesta annetun lain (442/1999) ja lastensuojelulain (683/1983) säännökset.

Alaikäisten hoitoa koskevia säännöksiä sisältyy potilaan asemasta ja oikeuksista annettuun lakiin (785/1992; potilaslain 7 ja 9 §) ja lisäksi erityislainsäädäntöön, muun muassa mielenterveyslakiin (1116/1990), raskauden keskeyttämisestä annettuun lakiin (239/970) ja päihdehuoltolakiin (41/1986).

Sosiaalihuollon asiakaslain valmistelussa ja erityisesti eduskuntakäsittelyn aikana korostui säännös alaikäisen oikeudesta kieltää tietojensa antaminen lailliselle edustajalleen. Sosiaalihuollon asiakaslaissa alaikäisen kieltä arvioitaessa tulee otettavaksi huomioon myös se, ettei se ole selvästi alaikäisen edun vastaista.

Asiakaslain mukaan alaikäisen kieltäessä tietojensa luovuttamisen tulisi ensin selvittää, onko hänellä painava syy kiellolleen. Lisäksi kielloedellytyksiä tulisi harkita ottaen huomioon lapsen ikä ja kehitystaso sekä asian laatu.

Jos katsotaan, että lapsella mainittujen kriteerien perusteella on painava syy kiellolle, tulee sen jälkeen ottaa kantaa siihen, olisiko tietojen luovuttamatta jättäminen selvästi vastoin hänen etuaan. Jos tietojen luovuttamatta jättäminen olisi selvästi vastoin alaikäisen etua, ei tietoa voisi jättää antamatta huoltajalle tai muulle lailliselle edustajalle. Sosiaali- ja terveysvaliokunnan mietinnön mukaan (StVM 18/2000 vp) kiello-oikeuden on katsottava olevan vastoin lapsen etua aina, jos se estää lapsesta huolta pitävää henkilöä huolehtimasta asianmukaisesti lapsen hoidosta ja kasvatuksesta. Lapsen edun ensisijaisuuden periaatetta tulee siten noudattaa myös tulkittaessa lapsen oman mielipiteen painoarvoa. Alaikäisen iän myötä kasvava määräämisoikeus ei merkitse, että aikuisten aina tulisi toimia niin kuin alaikäinen tahtoo. Sosiaalihuollon asiakaslain tulkinnassa tulee ottaa huomioon, että ensisijainen vastuu lapsesta on aina lapsen vanhemmilla tai muilla huoltajilla.

Alaikäisen etu ja oikeudet saattavat olla joissain tapauksissa ristiriidassa hänen huoltajansa kanssa sosiaalihuoltoa koskevissa asioissa. Vastaavasti vajaavaltaisen etu ja oikeus saattaa olla ristiriidassa hänen edunvalvojansa kanssa. Tämän vuoksi lakiin sisältyy mahdollisuus hakea edunvalvojan määräämistä alaikäiselle yksittäisessä sosiaalihuollon asiassa, jos se on tärkeää alaikäisen edun turvaamiseksi. Näissäkin tilanteissa alaikäisen toivomukset ja mielipide on otettava huomioon hänen ikänsä ja kehitystasonsa edellyttämällä tavalla. Erityisesti tällaisessa tilanteessa korostuu sosiaalityöntekijöiden ammatitaito ja valmius kuulla kaikkia asianosaisia.

Sosiaalihuollon järjestämisen tulee perustua viranomaisen tekemään päätökseen tai yksityistä sosiaalihuoltoa järjestettäessä sosiaalihuollon toteuttajan ja asiakkaan väliseen kirjalliseen sopimukseen (6 §).

Sosiaalihuollon asiakkaan oikeusturvan kannalta keskeinen on hallintomenettelylaki (598/1982), joka sääntelee asian vireille tuloa, selvittämistä ja päätöksentekoa. Näiden säännösten merkitys on erityisen suuri tilanteessa, jossa asiakas ei saa joko lainkaan tai kokonaan sellaista palvelua tai etuutta, jota hän on hakenut. Asiakas voi panna vireille hakemuksen jonkin palvelun tai etuuden saamiseksi joko kirjallisesti, mikä on hallintomenettelylain 7 §:n edellyttämä pääsääntö taikka suullisestikin, jos viranomainen siihen suostuu. Suullisessa vireillepanossa viranhaltijan, käytännössä usein kunnan sosiaali-

työntekijän, tulee hallintomenettelylain 20 §:n mukaan kirjata kaikki hakijan vaatimukset häntä koskevaan asiakirjaan. Ellei suulliseen vireillepanoon suostuta, tulee asiakasta hallintomenettelylain 4 §:n mukaisesti neuvoa, miten kirjallinen hakemus tehdään.

Viranomaisen päätöksen tulee olla kirjallinen ja siihen tulee liittää muutoksenhakuohjaus tai ilmoitus valituskiellosta (sosiaalihuoltolaki (710/1982) 45 § 2 momentti ja hallintolainkäyttölaki (586/1996) 14 ja 15 §). Asiassa on aina annettava kirjallinen päätös, jos asiakas sitä pyytää. Hallintomenettelylain 4 §:n mukaisesta neuvontavelvoitteesta seuraa, että asiakasta tulee informoida hänen oikeudestaan saada päätös kirjallisena sekä hänen mahdollisuudestaan hakea siihen muutosta.

Päätös on aina perusteltava, ellei perustelut ole esimerkiksi aiemman hakemuksen vuoksi jo kaikilta osin hakijan tiedossa tai perusteleminen ole muutoin ilmeisen tarpeetonta, esimerkiksi jos hakemus hyväksytään kokonaan. Jos asiakkaan hakemuksessaan esittämiin vaatimuksiin ei suostuta tai suostutaan vain osittain, on päätös erityisesti näiltä kielteisiltä osin mahdollisimman hyvin perusteltava hallintomenettelylain 24 §:n mukaisesti.

Pelkkä vetoaminen määrärahojen puuttumiseen ei ole hyväksyttävä peruste evätä palvelu tai etuus. Myös määrärahasidonnaisissa etuuksissa on aina arvioitava hakijan yksilölliset olosuhteet ja etuuden tai palvelun tarve.

Yksityisen palveluntuottajan ja asiakkaan välillä tulisi solmia nimenomainen kirjallinen sopimus, jossa määriteltäisiin palvelun tuottamisen ja järjestämisen ehdot, asiakasmaksut sekä ne velvollisuudet ja oikeudet, joita palveluntuottajalla ja toisaalta asiakkaalla kulloinkin on.

Sosiaalihuoltoa toteutettaessa on laadittava palvelu-, hoito-, kuntoutus- tai muu vastaava suunnitelma, jollei kyseessä ole tilapäinen neuvonta ja ohjaus tai jollei suunnitelman laatiminen muutoin ole ilmeisen tarpeetonta.

Suunnitelma on laadittava yhteisymmärryksessä asiakkaan kanssa sekä 9 ja 10 §:ssä tarkoitetuissa tapauksissa asiakkaan ja hänen laillisen edustajansa taikka asiakkaan ja hänen omaisensa tai muun läheisensä kanssa.

Suunnitelman sisällöstä ja asiaan osallisista on lisäksi voimassa, mitä niistä erikseen säädetään. Säännöksiä erilaisista suunnitelmista sisältyy muun muassa sosiaalihuoltolain (710/1982) 27 a ja 27 b §:iin, perhehoitajalain (312/1992) 4 §:n 2 momenttiin, toimeentulotuesta annetun lain (1412/1997) 10 §:n 2 ja 3 momenttiin sekä lastensuojelulain (683/1983) 11 §:ään ja lastensuojeluasetuksen (1010/1983) 4 §:ään.

7. Potilaan asema ja oikeudet

Lakia potilaan asemasta ja oikeuksista sovelletaan potilaan asemaan ja oikeuksiin terveyden- ja sairaanhoitoa järjestettäessä (1 §). Terveyden- ja sairaanhoidolla tarkoitetaan terveydentilan määrittämiseksi taikka terveyden palauttamiseksi tai ylläpitämiseksi tehtäviä toimenpiteitä, joita terveydenhuollon ammattihenkilöt suorittavat tai joita suoritetaan terveydenhuollon toimintayksiköissä (2 §). Terveyden- ja sairaanhoitona pidetään muun muassa terveystarkastuksia, joihin sovelletaan siten potilaslakia. Potilaslakiin sisältyvä itsemääräämisoikeus, suostumusperiaate ja potilasasiakirjojen salassapitovel-

vollisuus on otettava huomioon myös työ-, koulu- ja opiskelijaterveydenhuollossa tehtävissä terveyden- tai sairaanhoidollisissa toimenpiteissä.

Potilaslain 6 §:ään sisältyvän potilaan itsemääräämisoikeuden mukaan potilasta on hoidettava yhteisymmärryksessä hänen kanssaan. Tämä tarkoittaa, että potilaan suostumus on hoidon luvallisuuden edellytys ja että potilaalla on oikeus kieltäytyä suunnitellusta tai jo aloitetusta hoidosta. Potilaslain mukainen suostumusperiaate voidaan täsmentää tietoon perustuvan suostumuksen periaatteeksi (informed consent - periaate). Tämän periaatteen mukaan pätevä suostumus on vapaaehtoinen ja perustuu riittävään tietoon, jonka suostumuksen antaja on kykenevä ymmärtämään ja todellisuudessa myös ymmärtää. Kaikenlaisten tutkimusten on perustuttava potilaan antamaan suostumukseen, ellei laissa nimenomaisesti toisin säädetä. Potilasta voidaan hoitaa hänen tahdostaan riippumatta vain laissa erikseen säädetyissä tapauksissa. Tahdosta riippumattomasta hoidosta on säädetty mielenterveystlain (1116/1990) 2 luvussa.

TYÖPAJOJEN HUUMETYÖN KÄYTÄNTÖJÄ

Kuvatuissa käytännöissä korostuu yhteistyön merkitys. Esimerkkien perusteella voidaan sanoa, että toimivaa huumetyötä ei voida tehdä ilman toimivaa yhteistyötä. Yksittäiselle organisaatiolle on lähes mahdotonta selviytyä huumetyön vaatimuksista yksinään.

Verkostojen voidaan katsoa olevan organisaation sisäisiä, paikallisia, alueellisia tai maakuntakohtaisia.

Työpajojen käytännöissä korostuu myöskin huumeiden käytön havaitseminen ja siihen puuttuminen, jossa päivittäistä valmennusta antavalla työvalmentajalla on keskeinen rooli. Kausittaista valmennusta antavan yksilövalmentajan rooli korostuu hoitoonohjauksessa ja verkostotyön koordinoimisessa. Sekä työ- että yksilövalmentajat tarvitsevat heille kohdennettua lisä- tai täydennyskoulutusta.

KÄYTÄNNÖT:

Paikkakunta ja organisaatio: Kuopion Kanto-työpajat

Toimiva käytäntö: Kolmikantayhteistyö – hoitotahojen, asumispalvelujen ja työpajan välillä

Toimivan käytännön kuvaus: Kanto-työpajat tekevät tiivistä yhteistyötä Kuopion Huumepysäkin, Kuopion huume- ja päihderiippuvuuspoliklinikan sekä asumispalveluja tuottavien tahojen kanssa. Jos asiakkailta ilmenee huumeiden käyttöä, asiaan puututaan välittömästi. Seurauksena viiden viikon mittainen arviointijakso Huumepysäkin (viikkoittaiset seurat + keskustelut). Samanaikaisesti tehdään kuukauden mittainen työsopimus ja sen jatkaminen sidotaan hoidon tuloksiin. Vanhoja työsopimuksia ei uusita, jos huumausaineiden käyttö ei lopu.

Edellytykset: Toiminnan onnistuminen edellyttää ongelman tunnistamista, siihen puuttumista ja hoitoonohjausta (työ- ja yksilövalmentajat) sekä toimivaa verkostoyhteistyötä yhdistettynä muihin tukipalveluihin.

Lisätietoja: Merja Hilpinen (050-5699 379)

Paikkakunta ja organisaatio: Askel askeleelta-projekti/Kaks`Kättä työpaja Oy

Toimiva käytäntö: Joustava työtapa, nopea reagointikyky ja verkostokoordinointi

Toimivan käytännön kuvaus: Toiminnan tavoitteena on tuoda näkyväksi nuoren mahdollinen huumeongelma luottamuksellisen suhteen rakentamisen, huumeikäytön kyseenalaistamisen, vaihtoehtojen esiintuomisen ja oikean tiedon avulla. Yksilöllinen tuki ja ohjaus tarkoittavat nuoren arjessa mukanaoloa sekä nuorta ympäröivän verkoston ja henkilökohtaisen palvelupaketin rakentamista.

Edellytykset: Toimiva vuorovaikutus ja luottamus työntekijöiden, nuoren ja verkostotoimijoiden välillä.

Lisätietoja: Anu Kujala (040-585 9363)

Paikkakunta ja organisaatio: Rovaniemen Monitoimikeskus-säätiö (Romotke)

Toimiva käytäntö: Verkostosopimus ja sen käyttäminen tiedonvälityksessä – sama viesti, samaan aikaan kaikille

Toimivan käytännön kuvaus: Huumeiden käytön ilmetessä tehdään verkostosopimus, jossa sovitaan yhteisistä pelisäännöistä. Sopimuksen allekirjoittavat yleensä asiakas (ja hänen vanhempansa), huumeiklinikka, Romotke ja sosiaalityöntekijä. Myöskin työvoimamahallinto on joissakin tapauksissa mukana verkostossa. Oleelliset tiedot hoidon, työn ym. suhteen välitetään sähköpostitse koko verkostolle samanaikaisesti. Salassapitoasia ei ole kuulemma ongelma, koska asiasta on etukäteen sovittu ja asiakkaasta kirjoitetaan ainoastaan etunimellä.

Edellyttää: Aitoa luottamusta toimijoiden kesken

Lisätietoja: Minna Ylinampa (040-7319 341)

Paikkakunta ja organisaatio: Sytyke, Ylivieska

Toimiva käytäntö: Kokeilukäyttövaiheessa puuttuminen

Toimivan käytännön kuvaus: Käyttöön pyritään puuttumaan heti alkuvaiheessa. Puuttumisen mahdollistavat kunnan vähäinen asukasmäärä (potentiaaliset asiakkaat on mahdollista tuntea), toimiva yhteistyö mm. sosiaalityöntekijöiden ja poliisin kanssa sekä joustava työaika. Sytykkeen huumetyöntekijä on töissä esim. perjantai-iltoina yhdessä nuorisotyöntekijän kanssa. Edellä mainitut asiat helpottavat kokeilukäytön huomaamista ja siihen puuttumista. Sytykkeen huumetyöntekijä myöskin kouluttaa kunnan muita työntekijöitä.

Edellyttää: Huumetyöntekijää/yksilövalmentajaa, jonka työpanos kyetään resursoimaan etsivään työhön ja verkostotyöhön sekä koulutuksiin

Lisätietoja: Esko Elsilä (040 – 505 8089)

Paikkakunta ja organisaatio: Strada-projekti, Joensuu

Toimiva käytäntö: Verkostoyhteistyö Pohjois-Karjalan maakunnan alueella

Toimivan käytännön kuvaus: Strada-projekti kokoaa yhteisiin koulutustilaisuuksiin kaikki maakunnan työpajat. Ennakkotehtävien ja yhteisten koulutusten avulla on huomattu, että alueella toimivilla työpajoilla on hyvin samanlaiset tarpeet. Niihin on pystytty vastaamaan vertaistuellalla. Työpajaesimiehet ja -ohjaajat tukevat yli kuntarajojen toisiaan ja antavat käytännön vinkkejä ongelmien ratkaisemiseksi.

Edellyttää: Koordinoivaa organisaatiota ja luottamuksellista yhteistyötä

Lisätietoja: Leena Sopanen (040-841 4415)

Paikkakunta ja organisaatio: Kaarinan Nuoret Pajamestarit ry, Kaarina

Toimiva käytäntö: Starttipaja

Toimivan käytännön kuvaus: Starttipaja on tarkoitettu alle 25-vuotiaille kaarinalaisille nuorille, jotka tarvitsevat tukea työllistymiseen, koulutukseen hakeutumiseen ja päihteettömyyteen. Starttipaja on matalan kynnyksen asiakaspiste, jossa selvitetään asiakkaan elämäntilanne ja ohjataan häntä jatkotyöskentelyn piiriin esimerkiksi pajatyöhön. Starttipaja vastaa niiden asiakkaiden tarpeisiin, jotka eivät kykene työhön tai koulutukseen vaikeiden elämänhallinnan ongelmien vuoksi. Starttipajatyöskentely toimii työmenetelmänä varsinaisen pajatyön aluksi ja tarvittaessa sen aikana ja lopuksi.

Edellyttää: Toimivaa verkostoyhteistyötä paikallisten toimijoiden kesken, luottamusta ja avoimuutta vuorovaikutuksessa

Lisätietoja: Essi Vahala (0400- 525 739)

Paikkakunta ja organisaatio: Kytöpalo projekti, Lempäälän Monitoimikeskus, Lempäälä (koord.)

Toimiva käytäntö: Ohjaajien päihdeasiantuntemuksen kehittäminen verkostossa

Toimivan käytännön kuvaus: : Kytöpalo projekti on kuuden eri organisaation verkosto, jossa yhteisen toiminnan ja keskustelujen avulla on lisätty ohjaajien asiantuntemusta nuorten huumeiden käytöstä ja starttivaiheen ohjausmenetelmistä. Mukana Keurusseudun Työpajayhdistys, Laitilan Nuorisoverstas, Taimi ry, Nefti ry, Suomen Työpajanuoret. Koord. Lempäälän Monitoimikeskus

Lisätietoja: kytopalo.net

Paikkakunta ja organisaatio: Työvalmennussäätiö Tekevä, Jyväskylä

Toimiva käytäntö: Hoidon tarpeen arviointi

Toimivan käytännön kuvaus: Yhteistyössä päihdehuollon yhteistyökumppaneiden kanssa keskeisenä työmuotona on hoidon tarpeen arviointi, jonka tavoitteena on arvioida laaja-alaisesti päihteiden käytön vaikutuksia nuoren elämään ja siten suunnitella nuorta tukevien toimintojen oikeaa ajoitusta. Arviointi voi sisältää käytännössä esim. päihdesairaanhoitajan, sosiaaliterapeutin ja/tai tarvittaessa lääkärin suorittaman haastattelun, jonka jälkeen pidetään yhteinen tapaaminen, jossa ovat nuoren lisäksi mukana arvioinnin suorittajat ja siihen lähettäneet toimijat, esim. nuoren toimeentulosta vastaava sosiaalityöntekijä ja pajaohjaaja.

Lisätietoja: tekeva.net
